
СУВОСТИ МАМЛАКАТИДА (ҚИССА)

Акутагава Рюноске

Бу воқеани рухий касалликлар шифохонасининг бирида йигирма учинчи рақамли бемор ҳаммага гапириб беради. У, чамаси, ўттизми қоралаб қўйган, аммо зоҳиран жуда ёш кўринади. У нималарни кўрган-кечирган... умуман олганда, нима фарқи бор кўрган-кечирганларининг? Мана, у мен ва шифохона директори шифокор С.нинг олдида тизза кучиб ўтирган кўйи ўз тарихини узундан-узоқ зерикарли ҳикоя қиларкан, вақти-вақти билан панжара орқасида – ковоғи солиқ қорли булутлар томон панжаларини узатганча, эман дарахти кўриниб турган дераза тарафга қараб-қараб қўярди. У ҳар замон имо-ишоралар билан бутун гавдасини ишга солиб, ҳар хил қилиқлар қиларди. Масалан, «мен қойил қолдим», деяётиб, у бошини кескин орқага ташларди. Мен унинг ҳикоясини баҳоли қудрат аниқ-тиниқ қоғозга туширдим, деб ўйлайман. Мабодо ҳикоямдан қониқиш ҳосил қилмасангиз, Токио яқинида жойлашган Н. қишлоғидаги шифокор С.нинг рухий касалликлар шифохонасига боринг. Йигирма учинчи рақамли кўриниши ёшгина бемор, эҳтимол, сизга мулоим таъзим қилади ва ўтиришингиз учун қаттиқ столни кўрсатади. Кейин маънос табассум билан сокин овозда бу ҳикояни такрор гапириб беради. Тугатгач эса... Мен яхши эслайман унинг юзи қанақа тусга киришини. Ҳикоясини тугатгач, у ўрнидан туриб, иккала муштини дўлайтириб бақира бошлайди:
– Йўқол бу ердан! Ярамас! Ҳароми! Аҳмоқ, ичикора, уяқиз, сурбет, каттазанг, бешафқат, жирканч махлуқ! Йўқол! Ярамас!

Бу воқеа уч йил олдин рўй берганди. Кўпчилик катори мен ҳам елкамга сафархалтамни осиб, Камикоти иссиқ булоқларига етиб келдим ва у ердан Хотакаяга кўтарила бошладим. Маълумки, Хотакаяга бориш йўли битта – Адзусагава бўйлаб тепага юрилади. Менинг илгари ҳам Хотакаяга ва ҳатто Яригатакега ҳам боришимга тўғри келган, шунинг учун йўл кўрсатувчининг кераги йўқ эди, тонгги туман оғушида ётган Адзусагава дарёси бўйлаб ёлғиз йўлга тушдим. Ҳа... тонгги туман оғушидаги. Бунинг устига, бу туман ҳали-бери тарқайдиганга ўхшамасди. Тарқаш у ёқда турсин, борган сари қуюқлашарди. Бир соатлар юргандан кейин мен тоққа кўтарилишни бас қилиб, орқага – Камикотига қайтиш ҳақида ўйлай бошладим. Гарчи бу қарорим қатъий бўлса ҳам, барибир туман тарқашини кутишга тўғри келарди, у эса атай қилгандай, ҳар дақиқада қуюқлашиб борарди. «Э-е, чиқишми, чиқиш-да», – ўйладим охири ва ўнгу сўлга қарамай, ғаровзорга ўзимни урдим, аммо шу билан бирга қирғоқдан ҳам кўп узоклашмасликка ҳаракат қилдим. Кўрганим фақат қуюқ туман эди. Тўғри, вақти-вақти билан туман ичидан қора қайиннинг йўғон танаси ё оққарағайнинг яшил шохи кўриниб қолар, ёки тўсатдан кўз олдимда ўтлаб юрган сигир ва отларнинг тумшуғи пайдо бўларди, аммо булар бари кўриниб ҳам улгурмай, ўша заҳотиёқ қуюқ туман ичига ғарқ бўларди. Шу аснода оёқларим толиб, қорним ҳуштак чала бошлади. Бунинг устига, туманда намиққан алпинистча костюм ва пледим ҳам ҳаддан зиёд оғирлашиб кетганди. Мен барибир чекинишга мажбур бўлдим ва тошларга урилиб оқаётган сув овозидан йўналишни тахмин қилиб, Адзусагава қирғоғига туша бошладим.

Сув яқинидаги тошга ўтириб, энг аввал овқатга уннадим. Тузланган гўшт солинган банкани очдим, қуруқ новдалардан олов ёқдим... Булар учун тахминан ўн дақиқача вақт кетди ва шунда эътибор бердимки, қалин туман аста-секин сийрақлаша бошляпти. Чайнаган нонимни ютаётиб, хаёл билан соатга қарадим. Буни қаранг-а! Бирдан йигирма дақиқа ўтиб қўйибди! Аммо бундан ҳам кўпроқ мени бошқа нарса ҳайратга солди.

Соатимнинг думалоқ ойнасида қандайдир кўрқинчли башара акси кўзимга ташланди. Кўрқиб орқамга қарадим ва... Ана шунда ҳаётимда биринчи марта ўз кўзим билан мен ҳақиқий тирик каппани кўрдим! У орқамдаги қоя устида худди қадимги расмларда тасвирлангандек, бир кўли билан оққайин танасини қучиб, иккинчисини кўзига соябон қилиб, менга қизиқсиниб қараб турарди.

Ҳайратдан анчагача қимир этмай туриб қолдим. Афтидан, каппа ҳам таажжубда эди. У ҳам кўлини кўтарган кўйи қотиб турарди. Ўрнимдан сапчиб туриб унга томон югурдим. У ҳам нарёққа қараб югурди. Ҳарҳолда, менга шундай туюлди. Бир вақт у ўзини четга ташлади-да, шу заҳотиёқ худди ер ютгандай кўздан ғойиб бўлди. Ҳайратим ошиб, ғаровзорни кўздан кечирдим. Хўш, нима бўлди, дейсизми? Каппа бор-йўғи мендан икки-уч метр нарида экан. У эгилганча қочишга шай бўлиб, елкаси оша менга қараб турарди. Бу ерда ҳали ҳайратланарли ҳеч нима йўқ. Менинг гангитиб қўйган ва чалғитган нарса унинг танасининг ранги эди. Каппа қоядан менга қараб турганида кулранг эди. Энди эса у бошдан-оёқ зумраддек ям-яшил бўлиб қолганди. «Ҳап сен ярамасни!» – дея бақирдим ва яна унга ташландим. Кутганимдай, у қочди. Ғаровзорни кесиб, тошлардан сакраб ўтиб, ўттиз дақиқача унинг орқасидан елдек учдим.

Оёқларининг тезлиги ва чакқонликда каппа маймундан ҳеч қолишмасди. Уни вақти-вақти билан кўздан йўқотиб, сирпаниб, қокилиб, ўпкамни қўлтиқлаганча орқасидан югурдим. Каппа сершоҳ баҳайбат каштангача югуриб борди ва бахтимга, унинг олдини ҳўкиз тўсди. Ҳўкизки, жуда бақувват, оёқлари йўғон, кўзи қонга тўлган. Уни кўрган каппа аянчли вангиллаб, лип этиб ўзини четга олди ва бор кучи билан чакалакзорга – баланд ғаровлар орасига отилди. Мен-чи... Нимаям қилардим, шошилмай унинг изидан бордим, чунки у мендан қочиб қутулиб бўпти, деган хаёлда эдим.

Афтидан, у ерда етти ухлаб тушимга ҳам кирмаган чуқурлик бор эди. Бармоқларим каппанинг силлиқ баданига тегиши билан қоронғилик қаърига думалаб кетдим. Ўлим ёқасида туриб ҳам биз инсонлар қандайдир бир бемаъни нарсалар ҳақида ўйлаймиз. Даҳшатдан нафасим ичимга тушиб кетган пайтда Камикоти қайноқ булоқлари ёнида «Каппабаси» деб номланувчи кўприк борлиги эсимга тушди. Кейин... Кейин нима бўлди, эслай олмайман. Кўзимдан ўт чиққандай бўлди ва ҳушдан кетдим.

Ҳушимга келганимда, мени каппаларнинг катта тўдаси ўраб олганди. Мен осмонга қараб ётардим. Тепамда семиз тумшуғига кўзойнак осган каппа кўкрагимга стетоскоп босганча тиззалаб турарди. Кўзимни очганимни кўриб, имо-ишора билан тинч ётишимни сўради ва қайрилиб тўдадан кимгадир: «Қуах, қуах», деди. Ўша заҳотиёқ қаердандир замбил кўтарган иккита каппа пайдо бўлди. Мени кўтариб замбилга ётқизишди ва биз катта оломон кузатувида шошилмасдан қандайдир бир кўчадан кета бошладик. Бу кўча Гиндзидан ҳеч нимаси билан фарқ қилмасди. Икки четига бук экилган йўлакларда пештахтасининг усти чодир билан ёпилган рисоладагидай дўконлар қаторлашиб турар, катта йўлларда автомобиллар ғизиллаб учарди.

Ниҳоят, биз тор кўчага бурилдик ва мени бир бинога олиб киришди. Кейин билдимки, бу кўзойнакли каппа – шифокор Чаккнинг уйи экан. Чакк мени тоза ўринга ётқизиб, ичгани бир стакан ранги тиниқ қандайдир дори берди. Мен ўзимни Чакк марҳаматига топшириб ётардим. Тўғри-да, бошқа нимаям қила олардим? Бўғинларим шунақанги зирқирардики, қимирлашга ҳолим йўқ. Чакк кунига бир неча марта мени текширгани кирарди. Биринчи марта кўрган каппам – балиқчи Багг ҳам икки-уч кунда бир ҳолимдан хабар олиб турди. Каппалар инсонлар ҳақида биз уларни билганимиздан кўра кўпроқ билишади. Афтидан,

каппалар бизнинг қўлимизга тушганидан кўра инсонлар каппалар қўлига тез-тез тушиб тургани учун ҳам шундай бўлса керак. Эҳтимол, «қўлига тушиш» унчалик тўғри ибора эмасдир, аммо бундан қатъи назар, менгача ҳам кўп инсонлар каппалар мамлакатида бўлган. Ҳатто кўпчилиги умрининг охиригача бу ерда қолиб кетган. «Нега?» – деб сўрарсиз. Негалигини айцам, каппалар мамлакатида, биз каппа эмас, инсон бўлганимиз учунгина ишламасдан, еб-ичиб яшашимиз мумкин. Инсонларнинг бу мамлакатдаги устунлиги шу эди. Багнинг сўзига қараганда, бир пайтлар тасодифан каппалар қўлига бир ёшгина йўлсоз ишчи тушиб қолган. У урғочи каппага уйланиб, ўлгунича бирга яшаган. Очиғини айтганда, у мамлакатнинг олд гўзалларидан бўлгани учун ҳам жуда моҳирлик билан эрига хиёнат қилиб юрган.

Бир ҳафтадан сўнг шу мамлакат қонунларига биноан мени «алоҳида имтиёзлардан фойдаланувчи фуқаро» даражасига кўтаришди. Мен Чакк билан қўшни эдим. Уйим унчалик катта эмас, аммо дид билан жиҳозланганди. Айтиш керакки, каппалар мамлакати маданияти бошқа ўлкалар, яъни ҳарҳолда Япония маданиятидан деярли фарқ қилмайди. Меҳмонхона бурчагида, кўчага қараган дераза ёнида кичкина пианино туради, деворларда ромга солинган суратлар осилган. Фақат атрофдаги нарсалар, уйнинг ўзидан тортиб жиҳозларгача туб аҳоли бўй-бастига мосланганлиги туфайли мен бир қанча ноқулайликларга дуч келардим. Ҳар оқшом меҳмонхонамга Чакк ва Багг келишар ва мен улар билан шу мамлакат тилини ўрганишни машқ қилардим. Бироқ мени кўргани келувчилар фақат улар эмасди. Мен алоҳида имтиёзлардан фойдаланувчи фуқаро сифатида ҳаммани қизиқтирардим. Шунингдек, меҳмонхонамга қон босимини ўлчатгани Чаккни ҳар куни уйига чақирадиган шиша фирмаси директори Гердай одамлар ҳам бўйлаб турарди. Лекин ҳаммасидан кўра, дастлабки икки ҳафтада мен балиқчи Багг билан яқин бўлдим.

Дим оқшомларнинг бирида меҳмонхонамдаги столда Багг билан юзма-юз ўтирардик. Бирданига ҳеч нимадан-ҳеч нима йўқ Багг тилини ютиб, катта-катта кўзларини янаям йириб очиб, менга бақрайиб қолди. Албатта, бу ҳолдан мен ҳайратга тушдим ва сўрадим: – Қуах, Баг, қуо қуел қуан?

Япончага таржима қилганда бу: «Менга қара, Багг, сенга нима бўлди?» дегани. Лекин Багг ҳеч нима деб жавоб бермади. Бунинг ўрнига у бирданига столдан сирғалиб чиқиб, узун тилларини чиқариб, полга худди каттакон қурбақадай ялпайиб ўтириб олди. Ҳозир устимга сакраса-я! Мени ваҳима босди ва хонадан қочиб чиқиш ниятида секин ўриндикдан турдим. Бахтимга, айна шу пайт меҳмонхонага шифокор Чакк кириб қолди. – Багг, бу ерда нима қилиб ўтирибсан? – сўради у балиқчига кўзойнаги остидан жиддий тикилиб.

Багг уялиб, кафтлари билан бошини силаганча узр сўрай бошлади: – Маъзур тутасиз, жаноб шифокор. Мен ўзимни тутиб туролмадим. Мана бу жанобнинг кўрқиши жуда қулгили экан... Сиз ҳам, жаноб, ўтиниб сўрайман, мурувват қилиб мени кечиринг, – қўшиб қўйди у менга қараб.

Ҳикояни давом эттиришдан олдин сизларга каппалар ҳақида баъзи умумий маълумотларни беришни ўз бурчим деб биламан. Каппа деб аталувчи жонзотларнинг ҳақиқатдан мавжудлиги одамларда ҳалигача шубҳа уйғотади. Аммо мен учун бу масалада ҳеч қандай шубҳага ўрин йўқ, чунки ўзим каппалар орасида яшаганман. Хўш, бу қанақа мавжудот? Уларнинг ташқи кўриниши «Суйко-коряку» сингари манбаларда берилган таърифга бутунлай тўғри келади. Ҳақиқатан ҳам каппаларнинг боши калта жун билан

копланган, оёқ ва қўл бармоқларини сузиш пардалари бир-бирига боғлаб туради. Бўйлари ўртача бир метр. Шифокор Чакк келтирган маълумотларга кўра, уларнинг оғирлиги йигирма-ўттиз фунт орасида ўзгариб туради. Бироқ айтишларича, эллик фунтлик каппалар ҳам кам бўлса-да учраб тураркан. Кейин, каппа бошининг қоқ учида суйри ликопча шаклида чуқурча бор. Ёш ўтган сари бу ликопчанинг таги қаттиклашиб боради. Масалан, кариётган

Багг билан ёш Чаккнинг бошидаги ликопчаси бир-биридан фарқ қилади. Аммо каппаларнинг энг ажабланарли хусусияти, ўйлашимча, танасининг ранги. Гап шундаки, улар терисининг муқим бир ранги йўқ. У ташки муҳитга қараб ўзгаради – масалан, мавжудот ўтлар орасида юрса, ранги уларга мослашиб, зумраддек яшил, қояларнинг устида эса худди тош каби кулранг тусга киради. Биз биламизки, худди шу хусусият буқаламунда ҳам бор. Улар терисининг устки қатлами бир хил тузилишга эга бўлса керак. Мен булар ҳақида билганимдан кейин эсладимки, халқ оғзаки ижодида ғарбий вилоятлардаги каппалар териси зумрад-яшил, шимоли-шарқ каппалари эса кизил рангли бўлиши қайд этилган. Шунингдек, орқасидан қувганимда қандай қилиб Багг худди ер ютгандай ғойиб бўлганини ҳам эсладим. Дарвоқе, каппалар терисининг остида ёғи ҳам дурустгина бўлса керак: ер ости мамлакатида ўртача ҳарорат анча паст бўлса ҳам (фаренгейт ҳисобида эллик градуслар атрофида), улар кийим нималигини билишмайди. Ҳа, ҳар қандай каппа кўзойнак тақиши, ўзи билан порцигар олиб юриши, ҳамён тутиши мумкин. Аммо чўнтаги йўқлиги уларга ноқулайлик туғдирмайди, чунки каппанинг қорнида худди кенгуруники сингари ўз қоғи бор, у ерга турли майда-чуйдаларини солиб юришади. Менга фақат уларнинг авратларини ҳеч нима билан яширмасликлари жуда ажабланарли туюларди. Бир куни Баггдан бунинг сабабини сўрадим. Жавобига Багг бошини орқага ташлаб узоқ қаҳ-қаҳ отиб кулди-да, деди:

– Нима учун сизлар уни яшириб юрасизлар, менга шуниси кулгили!

Мен секин-аста каппалар кундалик ҳаётда қўллайдиган сўзларни ўрганиб боравердим. Шу йўсинда уларнинг табиати ва урф-одатлари билан танишиш имконини қўлга киритдим. Ҳаммасидан кўпроқ каппаларнинг кулгили ва жиддий нарсалар тўғрисидаги ғайриоддий, ҳатто тесқари дейиш мумкин бўлган тасаввурлари мени ҳайратга солди. Биз инсонлар муҳим ва жиддий қабул қиладиган одатларимиз улар учун кулгили туюлади, инсонлар учун кулгили саналган нарсаларни эса улар муҳим ва жиддий деб тушунишга мойиллар. Мана, масалан, биз инсонпарварлик ва адолат тушунчаларига жуда жиддий муносабатда бўламиз, каппалар эса бу сўзларни эшитишлари билан кулгидан қоринларини чангаллаб қолишади. Қисқасини айтганда, каппалар билан бизнинг юмор ҳақидаги тушунчамизда ер билан осмонча фарқ бор. Бир куни мен Чакка туғишни режалаштириш тўғрисида гапирдим. У оғзини очиб, шунақанги хоҳоладик, кўзойнаги тушиб кетди. Мен жаҳлим чиқиб, унинг бу кулгуси сабабини тушунтириб беришини талаб қилдим. Эҳтимол, мен унинг гапларининг нозик жиҳатларини англаб ололмагандирман, чунки у пайтларда ҳали каппалар тилини яхши ўзлаштирмагандим, аммо Чаккнинг жавоби тахминан шундай бўлганини эсламан:

– Чинданам фақат ота-онанинг хоҳиши билан ҳисоблашиш қизиқ туюлмайдами?
Чинданам бу худбинлик ва фақат ўзини ўйлашга кирмайдами?

Бироқ биз инсонлар учун каппаларнинг туғруқ жараёнидан кўра бемаънироқ нарсанинг ўзи йўқ. Чакк билан суҳбатимиздан сўнг бир неча кун ўтиб, Баггнинг хотинини тўлғоқ тутди ва мен жараённи кузатиш учун Баггнинг кулбачасига бордим. Каппаларда туғурук худди биздаги каби кечаркан. Туғаётган аёлга шифокор ва доя ёрдам бераркин. Лекин туғишдан олдин ота-каппа оғзини туғаётган хотинининг қорнига қўйиб, худди телефонда

сухбатлашгандек бор овози билан сўрайди: «Сен дунёга келишни хоҳлайсанми? Яхшилаб ўйлаб кўриб, кейин жавоб бер!». Багг хотинининг тепасида чўккалаб ўтириб, бу саволни бир неча марта такрорлади. Сўнг туриб, стол устида турган финжондаги тозаловчи суюқлик билан оғзини чайди. Шунда онасининг қорнидаги чақалоқнинг уялганга ўхшаган товуши элас-елас эшитилди:

– Мен туғилишни истамайман. Биринчидан, отамнинг суяк сурувчи савдойилиги мени кўрқитади. Бундан ташқари, каппалар ўзи тиқилиб ётибди, яна кўпайишнинг нима кераги бор?

Бундай жавобни эшитган Багг хижолат бўлиб гарданини кашлади. Шу орада доя йўғон шиша найни унинг хотинининг қорнига тиқиб, қанақадир суюқлик юборди. Аёл енгил тортди. Айна пайтда унинг қорни дами чикқан пуфакдай шалвираб қолди.

Каппаларнинг болалари онасининг қорнида ётиб шунчалик жавоб бераркан, турган гапки, улар дунёга келиши билан мустақил юради ва сухбатлашади. Чаккнинг гапига қараганда, ҳатто бир чақалоқ йигирма олти кунлигидан «Худо борми?» деган мавзуда лекция ўқиган. Чакк яна шуни ҳам кўшиб кўйдикки, бу чақалоқ икки ойлигида оламдан ўтган.

Туғилиш ҳақида гап кетаркан, мен бу мамлакатга келганимга уч ой тўлганида бир кўча бурчагида кўрганам ҳайбатли шиор варағи ҳақида айтиб ўтмасам бўлмайди. Варақнинг пастки қисмида карнай чалаётган ва қилич ўйнатаётган каппалар тасвирланганди. Тепа қисмида эса каппалар ёзув деб қабул қилган соат пружиналарига ўхшаш бурама иероглиф белгилар ғиж-ғиж эди. Варақа матнининг таржимаси тахминан қуйидагича эди (бу ерда яна бирор унча аҳамиятга эга бўлмаган хатоларга йўл кўймадим, деб сўз беролмайман, аммо мен чўнтак дафтарчамга Рапп исмли талаба каппа билан айланиб юрганимизда, у ўқиб берганларини сўзма-сўз ёзиб кўйганман):

«Носоғлом ирсиятга қарши курашаётган кўнгиллилар сафига кириг!!! Соғлом модалар ва нарлар!!! Носоғлом ирсиятни тугатиш учун бемор модалар ва нарлар билан турмуш куриг!!!»

Ўз-ўзидан равшанки, мен ўша заҳотиёқ Раппга бундай нарсаларга йўл кўйиш керак эмаслигини таъкидладим. Жавобига Рапп хохолаб кулди. Варақа ёнида турган бошқа каппалар ҳам кўшилиб қаҳ-қаҳ отишди.

– Мумкин эмасми? Лекин сизнинг гапларингизга қараганда, бизда қандай бўлса, сизда ҳам шундай-ку. Нима деб ўйлайсиз, нега сизларнинг бойваччаларингиз оқсоч қизларга илакишади, бой қизлар эса ҳайдовчиларга кўз сузишади? Албатта, ички сезгига асосланиб, ғайриихтиёрий тарзда носоғлом ирсиятдан қутулишга интилишади. Мана энди сиз тунов куни гапириб берган қандайдир бир темир йўл деб бир-бирини қириб ташлаган кўнгиллиларни олайлик, назаримда, бизнинг кўнгиллилар улардан кўра анча олийжанобрқ.

Рапп бу ҳақида жиддий гапирди, аммо унинг меш қорни ҳалиям кулгини ичига ютгандай силкиниб турарди. Аммо менинг кайфиятим қувонадиган даражада эмасди. Қандайдир бир каппа менинг эътиборсизлигимдан

фойдаланиб, авторучкамни ўғирлаганини сезиб қолдим. Ғазабланиб, уни ушлаб олмоқчи бўлгандим, териси сирпанчиқ бўлгани учун бу иш осон кечмади. У кўлимдан сирғалиб чиқиб, оёғини кўлига олиб, қочиб қолди. Чивиндай ингичка танасини олдинга эгганча шунақанги тез югурдики, назаримда ҳозир қоқилиб, йўлда узала тушиб ётиб қоладигандай

кўринарди.

Раппнинг менга кўрсатган хизмати Багникидан кам эмасди. Лекин, энг аввало, Токк билан таништиргани учун мен ундан миннатдорман. Токк – шоир. Шоир каппалар соч ўстиришади ва шу жиҳати билан бизнинг шоирлардан фарқ қилмайди. Вақти-вақти билан зерикиб қолсам, кўнглимни ёзиш учун Токкнинг ёнига бориб турардим. Ҳар борганимда уни торгина хужрасида, баланд тоғларда ўсувчи гуллар экилган гултуваклар орасида эркин чекиб, шеърлар ёзиб, ўзи хоҳлагандай роҳатланиб ўтирган ҳолида учратардим. Ҳужра бурчагида унинг модаси қўлида тикиш-бичиши билан ўтирарди. (Токк эркин муҳаббат тарафдори эди ва ўз аҳдига содиқ қолиб, уйланмаган). Мен кириб борсам, у доимгидай табассум билан кутиб оларди. (Тўғри, каппалар табассумини кўриш унчалик завқли эмас. Ҳарҳолда, мен биринчи пайтларда кўрқардим).

– Келганингдан хурсандман, – дерди у. – Мана бу стулга ўтир.

Токк менга каппалар ҳаёти ва санъати тўғрисида тез-тез ва кўп гапирарди. Унинг фикрича, дунёда оддий каппалар ҳаётдан кўра беаънироқ ҳеч нарса йўқ. Ота-оналар ва болалар, эр-хотинлар, ака-сингиллар – ҳаммалари ҳаётдаги ягона қувончни бир-бирларини аёвсиз қийнашда кўришади. Ва Токкнинг айтишига кўра, энг катта беаънилик бу – оиладаги муносабатлар тизими. Бир куни Токк ойнадан қараб, ижирғаниш билан деди: – Мана, бир томоша қил!... Қанчалар телбалик!

Кўчада ойна тагида жуда ёш бир каппа оёқларини базўр судраб юриб борарди. Унинг бўйнига бир нечта мода ва нарлар осилган, шулардан иккита ёши ўтганроғи унинг ота-онаси бўлса керак. Токк учун кутилмаганда бу ёш каппанинг фидокорлиги мени қойил қолдирди ва уни мақтай бошладим.

– А-ҳа, – деди Токк, – кўриб турибман, сен бу мамлакатнинг муносиб фуқаросига айланибсан... Айтганча, сен социалистан-ку?

Мен, шубҳасиз, «куа» деб жавоб бердим. (Каппалар тилида бу «ҳа» дегани).

– Сен юзта ўртамиёналар учун бир даҳони ҳеч иккиланмай қурбон қилармидинг?

– Сенинг эътиқодинг-чи, Токк, қанақа? Кимдир менга сени анархист деганди.

– Мен-а? Мен аъло одамман! – мағрур жавоб берди Токк.

Санъат тўғрисида ҳам Токкнинг қарашлари ўзига хос эди. Унинг эътиқодига кўра, санъат ҳеч қандай таъсирларга бўйсунмайди, санъат санъат учун бўлиши керак, бундан чиқди, санъаткор ҳаммадан баланд, ёмонликка ҳам, яхшиликка ҳам кўз юмиб ўтадиган бўлмоғи лозим. Бироқ бу қараш фақат Токка тегишли эмасди. Деярли барча унга сафдош шоирлар шундай фикрда эди. Биз Токк билан аъло одамлар клубига бир неча марта бордик. Бу клубга шоирлар, ёзувчилар, драматурглар, танқидчилар, рассомлар, бастакорлар, ҳайкалтарошлар, санъат ҳаваскорлари ва бошқалар йиғиларди. Улар ҳаммаси аъло одамлар саналарди. Биз борганимизда улар ҳаммиша электр билан ёрқин ёритилган дам олиш хонасида кайфи чоғ суҳбат қуриб ўтиришарди. Вақти-вақти билан улар бир-бирининг олдида ғурурланиб аъло одамларга хос ўз истеъдодларини намоиш этишарди. Мисол учун, бир ҳайкалтарош шайтон қирққулоқлари ўсган улкан туваклар орасидан ёшгина каппани тутиб олиб, ҳамманинг кўз ўнгида астойдил ишратпарастлик билан шуғулланди. Мода ёзувчи эса стол устига чиқиб, нақд олтмиш шиша эрмонга тўйинтирилган ароқ ичди. Олтмишинчи шишани тугатгач, столдан думалаб тушиб, ўша заҳотиёқ нариги дунёга равона бўлди.

Ойдин кечаларнинг бирида биз Токк билан қўлтиқлашиб аъло одамлар клубидан

кайтаётган эдик. Одатга қарши Токк дами ичига тушиб борарди. Кичиккина ёруғ ойна ёнидан ўтаётганимизда у бирданига тўхтади. Ойна ортида стол атрофида катта мода ва нар, афтидан, эр-хотин бўлса керак, ва учта болача овқатланиб ўтиришарди. Токк хўрсиниб деди:

– Сен биласан, мен севгида аъло одамларга хос қарашлар тарафдориман. Лекин мана шундай бир манзарани кўрсам, ҳавасим келади.

– Сенга бунда қандайдир бир қарама-қаршилик бордай туюлмаяптими? Токк ой шуъласи остида қўлларини кўксида чалиштириб, беш каппанинг осойишталикда ўтаётган тановулига бир қанча вақт жим қараб қолди.

– Эҳтимол. Лекин нима бўлганда ҳам ҳу анави стол устидаги ковурилган тухум ҳозир ҳар қандай севгидан кўра фойдалирок.

Гап шундаки, каппалар севгиси инсонлар севгисидан буткул фарқ қилади. Ўзига мос нарга кўзи тушган мода дарҳол уни эгаллаб олишга ҳаракат қилади. Бу йўлда у ҳеч нарсадан тап тортмайди. Энг тўғри ва очиқкўнгил модалар эса ортиқча сўзлаб ўтирмай устига ташланади. Бир мода ақлдан озгандай ундан қочган севгилисининг орқасидан қувганини ўз кўзим билан кўрганман. Буям камдай, ўша қочоқнинг орқасидан ёш моданинг ота-оналарию ака-укалари ҳам биргаликда қувлашади... Бечора нарлар! Ҳатто агар уларнинг бахти кулиб қочишга муваффақ бўлишса ҳам, бундай таъқибдан кейин икки-уч ой уйига камалиб жон сақлашига тўғри келса керак.

Бир куни мен уйда Токкнинг шеърлар тўпламини ўқиб ўтиргандим. Кутилмаганда хонага талаба Рапп учиб кирди. У полга чўзилиб, хансираганча деди:

– Қандай даҳшат!... Мени барибир тутиб олишди!

Мен китобни қўйиб, эшикни қулфладим. Кейин калит тешигидан қарадим. Эшик орқасида қора сақич билан упаланган паканагина модача у ёқдан-бу ёққа ўтиб юрарди. Рапп бир неча ҳафта менинг тўшагимда ётди. Буям камдай, талабанинг тумшуғи чириб, ундан бутунлай айрилди.

Бироқ шундай ҳолатлар бўладики, нар ҳам жонини жабборга бериб, моданинг орқасидан қувлайди. Лекин бу ҳолатнинг пайдо бўлишига ҳам мода шароит яратади. У шундай қиладики, ортидан қувламасликка нарнинг иложи қолмайди. Бир сафар мен модани телбаларча таъқиб қилган нарни кўриб қолдим. Мода астойдил қочар, лекин онда-сонда тўхтаб, орқасига қараб, таъқибчига тегажқлик қилар, тўртоёқлаб туриб олар, нозу фирокни яна давом эттириб бўлмаслигини сезгач эса гўё кучдан қолгандай, бажонидил ўзини тутиб берарди. Нар уни тутиб олиб, ерга ётқизди. Бир муддат ўтиб, ўрнидан турганида унинг кўриниши жуда ачинарли, юз ифодасидан ё афсусланаётгани, ё ҳафсаласи пир бўлгани кўриниб турарди. Лекин у жуда осон қутулди. Менга бошқа бир томошани ҳам кўришга тўғри келган. Кичкинагина нар модани қувлаб кетаётибди. Мода эса уни ўзига тортиш учун қилиши керак бўлган ишни қиларди. Шу пайт уларнинг қаршисидаги тор кўчадан ҳайбатли бир каппа пишиллаб чиқди. Мода унга бирров кўз ташлади-да, бирданига ёнига югуриб бориб, ингичка товушда бор овози билан қичқирди: «Ёрдамга! Ёрдам беринглар! Мана бу ярамас мени ўлдириш учун оркамдан қувлаб келаяпти!» Баҳайбат нар ўйлаб ҳам ўтирмай кичкинасини ушлаб, тош кўчага йикитди. Кичкинтой митти панжалари билан елпинганча ҳавони чақириб, жониқиб нафас олди-да, жон берди. Урғочи каппа-чи? У баҳайбат каппанинг бўйнига осилиб улгурган, унга янада маҳкамроқ ёпишиб, ўзига тортиш учун тиржайгани-тиржайган эди.

Мен билган нар каппаларнинг ҳаммаси модалар таъқибига учраганди. Мода каппалар

ҳатто хотин , бола -чақали Багнинг ортидан ҳам қувлашган. Бир неча марта уни тутиб ҳам олишган. Фақат биргина Магг исмли файласуф (у шоир Токка қўшни яшарди) ҳеч қўлга тушмаган. Очироқ тушунтирадиган бўлсак, бунга сабаблардан бири ундан кўра бадбашарароқ каппани учратиш қийинлиги бўлса керак. Бундан ташқари, у кўчага бошқа нарларга нисбатан камроқ чиқарди. Мен уникига гоҳ-гоҳ бориб турардим ва биз ўтириб суҳбат қулардик. Магг доим ранг-баранг ойнали фонар билан ёритилган нимқоронғи хонасида баланд стол ёнида қанақадир қалин-қалин китобларни ўқиб ўтирарди. Бир куни у билан севги муаммолари ҳақида гаплашдим.

– Нега ҳукуматингиз томонидан нарларни таъқиб қилувчи модаларга жазо берилмайди?

– Ҳаммасидан аввал шунинг учунки, – жавоб берди Магг, – қонун чиқарувчи аппаратда модалар жуда кам. Маълумки, модалар нарларга нисбатан рашкчи бўлишади. Агар қонун чиқарувчи органларда урғочилар сони кўпайтирилганда, нарлар енгилроқ нафас олишарди. Бироқ, яна ишонаманки, бундай чоралар ҳеч қанақа натижа бермаган бўларди. Нима учун дейсизми? Чунки биринчи навбатда амалдор аёллар ҳамкасб нарлар орқасидан югура бошлардилар.

– Бўлмаса сизга ўхшаб яшаш керак экан-да?

Магг ўрнидан туриб, қўллари билан менинг иккала қўлимни сиқиб, хўрсинганча деди:

– Сиз каппа эмассиз, шунинг учун буни тушунмайсиз. Баъзан шу ярамас модалар мени ҳам таъқиб этишларини шунчалар хоҳлайманки...

Биз шоир Токк билан тез-тез концертларга бориб турардик. Айниқса, учинчи концерт эсимда қолган. Каппалар мамлакатадаги концерт зали Япония концерт залларидан деярли ҳеч фарқ қилмасди. Зина шаклидаги қаторларда ўрнатилган ўриндиқларда қўлларидан, албатта, дастур тутганча уч-тўрт юз мода ва нар каппалар кулоққа айланиб ўтиришарди. Гапириб бермоқчи бўлганим учинчи концертга Токк ва унинг модасидан ташқари файласуф Магг ҳам мен билан борганди. Бизнинг жойимиз биринчи қаторда эди. Аввал виолончелда соло ижро этилди , кейин эса қўлидаги нотасини ўйнатиб, ниҳоятда қисик кўзли каппа саҳнага кўтарилди. Дастурда кўрсатилишича, бу машҳур бастакор Крабак эди. Дастурда...

Бироқ менда дастурга эҳтиёж йўқ эди. Крабак Токк каби аъло одамлар клуби аъзоси бўлгани учун менга юзтаниш эди.

«Лиед – Срабаск» (бу мамлакатда ҳатто дастурлар ҳам асосан немис тилида чоп этиларди).

Крабак залда янграган гулдурас қарсақларга жавобан енгил бош эгиб қўйиб, роял томон юрди ва ўзи ёзган қўшиқни бепарво куйлай бошлади. Токкнинг сўзига қараганда, бу мамлакатда Крабакдай даҳо бастакор ҳеч қачон бўлмаган ва бўлмайди ҳам. Крабак мени жуда қизиқтириб қўйди

– мен унинг ҳам мусиқаси, ҳам лирик шеърларини назарда тутяпман – шунинг учун роялдан чиққан овозга диққат билан қулоқ тутдим. Эҳтимол, мусиқа Токк ва Магга менадан-да кўпроқ таъсир қилаётгандир. Фақат биргина жонон (каппалар шундай ҳисобларди) мода, вақти-вақти билан нафратланиб, узун тилини чиқариб қўярди. Маггнинг гапига қараганда, мода ўн йилларча олдин Крабакни қувиб, тута олмаган ва шу пайтдан бери бу даҳо бастакорни кўрарга кўзи йўқ эди.

Крабак чалишда давом этар ва борган сари роял билан қурашгандай мусиқани берилиб чаларди. Шу пайт танобийдан бақирик эшитилди:

– Концертни тақиқлайман!

Мен чўчиб тушиб, қўрқа-писа орқамга қарадим. Овоз, шубҳасиз, охирги қаторда ўтирган баланд бўйли, савлатли полициячини эди. Орқамга қараган пайтимда у ўрнида ялпайиб ўтирганча янада баландроқ овозда бақирди:

– Концертни тақиқлайман! Кейин эса...

Кейин даҳшатли шовкин кўтарилди. Томошабинлар бир овоздан бўқиришди. «Полиция зўравонлиги!», «Чал, Крабак! Чал!», «Овсарлар!», «Аҳмоқлар!», «Жўна!», «Бўш келма!»... Ўриндиклар ағдарилган, дастурлар тўзғиб учган, кимлардир сидрадан бўшаган шиша, тош ва ҳатто бодринг қолдиқларини ҳам ирғитган... Мен бутунлай ўзимни йўқотиб, Токкдан нималар бўлаётганини сўрамоқчи бўлардим, аммо Токкнинг ўзи ўриндикнинг устига чиқиб олиб, жазавага тушганча тинмай бақирар эди: «Чал, Крабак! Чал!» Ҳатто бояги жонон ҳам Крабакка бўлган нафратини эсидан чиқариб, Токкдан баландроқ овозда чинқирарди: «Полиция зўравонлиги!» Шунда мен Магга мурожаат қилдим:

– Нималар бўляпти ўзи?

– Бизда бунақа ҳодисалар тез-тез бўлиб туради. Биласизми, рангтасвир ёки адабий асарда ифодаланган фикр... – Магг ёнидан учиб ўтаётган нарсалардан ҳимояланиш учун елкасини салгина қисиб, доимгидай секин ва хотиржам гапирарди. – Дейлик, одатда рангтасвир ёки адабий асарда ифодалаган фикр бир қарашда ҳаммага тушунарли, шунинг учун мамлакатимизда китоблар чоп этиш ва кўргазмалар ўтказиш тақиқланмайди. Аммо бизда мусиқа асарларини ижро этишни тақиқлаш амалда учраб туради. Ахир мусиқа асари феъл-атвор учун қанчалик зарарли бўлмасин, барибир мусиқа эшитиш қобилиятига эга бўлмаган қаппалар учун тушунарли эмас.

– Бундан чиқди, манави полициячида мусиқа эшитиш қобилияти бор экан-да?

– Нима десам экан... Биласизми, бу бироз шубҳалироқ. Тўғрироғи, бу мусиқа унга хотини билан тўшакда ётганида юраги қандай уришини эслатган бўлса керак.

Можаро борган сари авжга чиқарди. Крабак боягидек роял ёнида ўтириб, бизга юқоридан такаббуруна боқарди. Вақти-вақти билан отилган аслаҳалардан ҳимояланиш кераклиги унга димоғдорлик қилиши учун халал берса ҳам, умуман, у ўзининг буюк мусиқачига хос кадр-қимматини сақлашнинг уддасидан чиқар ва қисик кўзларидан бизга ғазаб ўтини сочарди. Мен... Мен ҳам ҳамма қатори хавф-хатардан ҳар йўсинда қочишга ҳаракат қилиб, Токкнинг орқасига яширинардим. Аммо қизиқишим устун келиб, Маггдан сўроқлашни давом эттирдим:

– Бунақа цензура сизга ваҳшийлик бўлиб туюлмаётими?

– Асло ундай эмас. Аксинча, бизнинг цензурамыз бошқа давлатларникига қараганда анча илғор. Биргина Японияни олайлик. Атига бир ой олдин у ерда...

Айни шу пайт бир бўш шиша учиб келиб. Маггнинг қоқ манглайига келиб тегди. У «куаск» деб чириллади-да, хушидан кетди.

Қанчалик ажабланарли бўлмасин, шиша фирмаси директори Гер менга ёқарди. Гер учига чиққан сармоядор эди. Бу мамлакат қаппаларининг бирортасида Герникидай мешқорин йўқлигига шубҳа бўлмаса керак, ўзининг чуқур қулай курсисида ястаниб, устрицага¹²¹ ўхшаш хотини, бодрингга ўхшаш болалари қуршовида ўтираркан, у тўлақонли бахтиёрлик рамзи бўлиб кўринарди. Вақти-вақти билан ҳакам Бепп ва шифокор Чакк билан бирга Гернинг уйида уюштирилган зиёфатларда бўлардим. Гернинг тавсиясига кўра, мен нафақат Гер, балки унинг дўстлари билан алоқадор шахсларнинг ҳар хил корхоналарига ҳам бориб турардим. Шулар ичидан мени айниқса қизиқтиргани бир китоб нашр этадиган

компания фабрикаси бўлди. Бир ёш муҳандис каппа билан тцехга кириб қолганимда гидроэлектрэнергияда ишлайдиган гигант машиналарни кўриб, бу мамлакатда техника даражасининг юқорилигига яна бир бор қойил қолдим. Аниқ бўлишича, бу фабрика ҳар йили етти миллионгача нусхада китоблар ишлаб чиқараркан. Лекин мени ҳайратга солгани нусхалар сони эмас. Ҳайратланарлиси шундаки, китоб ишлаб чиқариш учун ҳеч қандай меҳнат қилишнинг кераги йўқ эди. Буни қарангки, бу мамлакатда китоб яратиш учун махсус воронкасимон ўтказгичдан машинага қоғоз, бўёқ ва қандайдир кулранг кукунсимон нарсани солиш кифоя экан. Беш дақиқа ҳам ўтмай, машинанинг ич-ичидан ҳар хил – бир босма табакнинг биру саккиз, биру ўн икки, тўртдан бир қисми шаклида тайёр китоблар тўхтовсиз оқиб чиқиб келарди. Машина ичидан чиқаётган китоблар шаршарасига қараб туриб муҳандисдан ўтказгичга узатилаётган кулранг кукуннинг нималигини сўрадим. Ялтироқ қора механизм ёнида қимир этмай турган муҳандис паришонхотир жавоб берди:

– Кулранг кукунми? Бу эшакнинг мияси. Қуритиб майдалангандан кейин ундан кукун ҳосил бўлади, бор-йўғи шу. Ҳозир уларнинг бир тоннаси икки-уч сенга тушади.

Албатта, шунга ўхшаш техник мўъжизалар фақат китоб чиқариш компанияларидагина учрамайди. Тахминан бу усуллардан расм ва мусиқа ишлаб чиқариш компаниялари ҳам фойдаланади. Гернинг сўзига қараганда, бу мамлакатда ҳар ойда етти юздан саккиз юзгача янги механизмлар кашф этилади, ялпи ишлаб чиқариш ишчи кучисиз ҳам давом этаверади. Натижада барча корхоналарда йилига қирқ-еллик минггача ишчилар ишдан бўшашади (ишсизлар сони ошади). Шунга қарамай, мен бу мамлакатда ҳар тонг қолдирмай ўқиган газеталаримда бирор марта ҳам «ишсизлик» сўзига кўзим тушмади. Бу ҳол менга ғалати туюлди ва бир куни Бепп ва Чакк билан Гернинг навбатдаги зиёфатига таклиф қилинганимизда тушунтириб беришларини сўрадим.

– Ишдан бўшатирилганларни бизда еб қўйишади, – овқатдан кейинги сигарасини пуфлаб хотиржам жавоб берди Гер.

У нимани назарда тутаётганини мен тушунмадим, шунда бурнидан кўзойнаги тушмайдиган Чакк менинг таажжубимга чек қўйишни бўйнига олди.

– Барча ишдан ҳайдалганларни ўлдириб, гўштини овқатга солишади. Мана, газетага қаранг. Кўряпсизми? Бу ойда олтмиш тўрт минг саккиз юз олтмиш тўққиз ишчи ишдан бўшатилади ва шунга яраша гўштнинг нархи ҳам тушгани аниқ.

– Улар ўзларини ўлдиришларига жим қараб тураверишадими?

– Нимаям қила олишарди? Ишсизларни ўлдириш ҳақида қонун бўлгандан кейин.

Бу гапдан кейин айтилган сўзлар шафтоли экилган тувак орқасида кайфи бузуқ ўтирган Беппга қаратилди. Мен бутунлай эсанкираб қолгандим. Бироқ на жаноб Гер, на Бепп ва на Чакк бунда нотабий бирор нима кўрмасди. Бироз сукутдан кейин Чакк устимдан кулгандай ишшайиб давом этди:

– Шу йўл билан ҳукумат очлик ва жонига қасд қилиш туфайли ўлганлар сонини камайтиради. Тўғриси, улар бундан азобланишмайди, озгина захарли газ ҳидлатилади, холос.

– Лекин барибир уларнинг гўштини ейиш...

– Э, қўйсангиз-чи шу гапларингизни. Агар ҳозир буни файласуфимиз Магт эшитганида борми, кулгидан қорни ёрилиб ўларди. Кечирасиз, ўз қизини фоҳишалик учун сотувчи омма сизнинг мамлакатингиздан эмасми? Ишчиларнинг гўшти овқатга солиб ишлатилишидан оҳ-воҳ қилишингиз ғалати!

Суҳбатимизни эшитиб ўтирган Гер ёнимиздаги столчадан бутербродлар солинган идишни

олиб, мен томон сурди ва бамайлихотир деди:

– Хўш, нима қилдик? Балки мана бундан татиб кўрарсиз? Ахир бу ҳам ишчилар гўштидан...

Мен қотиб қолдим. Ўзимни жуда ёмон ҳис қилардим. Мен Гернинг меҳмонхонасидан ўқдай отилиб чиқиб кетарканман, Бепп ва Чакк орқамдан қаҳ-қаҳ отиб қулиб қолишди.

Тун қоронғи эди, осмонда бирорта ҳам юлдуз порламасди. Мен зимистон қаърида уйга қайтаётиб, йўл-йўлакай тинмай қайт қилардим. Ҳатто тим-қоронғида ҳам қайт қилганим нарсалар оппоқ доғ бўлиб, орқамда издай қоларди.

Аммо барибир шиша фирмаси директори Гер, шубҳасиз, ғоятда ёқимтой қаппа эди. Биз Гер билан у аъзо бўлган клубга тез-тез бориб турардик ва у ерда вақтимизни хуш ўтказардик. Гап шундаки, бу клуб Токк аъзо бўлган аъло одамлар клубига нисбатан анча шинам эди. Бундан ташқари, бизнинг Гер билан суҳбатларимиз файласуф Магг билан бўлган суҳбатларимиздек жуда чуқур бўлмаса ҳам, лекин менинг кўз олдимда мутлақо янги, чексиз кенг дунёни очарди. Гер тилла қошиқча билан қаҳвасини аралаштириб ўтириб ҳар қандай мавзуда иштиёқ ва завқ билан сафсатабозлик қиларди.

Туманли бир кечада қишки атиргуллар солинган гулдонлар орасида Гернинг сўзларини тинглаб ўтирардим. Эсимда, бу суҳбатимиз энг янги услубда жиҳозланган – оппоқ девор, шифт ва жиҳозларига ингичка зар ҳошиялар югуртирилган хонада бўлиб ўтганди. Гер яқиндагина давлат бошқарувига келган «Куоракс» партияси вазирлар маҳкамаси ҳақида кинояли кулимсираб, ўзидан доимгидан кўра ҳам мамнунроқ бўлиб гапирарди. «Куоракс» ундов сўз бўлиб, ҳеч қандай маъно англамайди, уни «вой-бўй, о-ҳо» деб таржима қилиш мумкин, холос. Бироқ, нима бўлишидан қатъи назар, улар «Каппалар манфаати учун» шиори остида иш кўради.

«Куоракс» партиясини кўзга кўринган сиёсий арбоб Роппе бошқаради. Бисмарк қачонлардир: «Тўғрилиқ – энг яхши дипломатия», деганди. Роппе эса мана шу тўғрилиқни ички сиёсат қоидаси қилиб олди...

– Ахир Роппенинг чиқишларида...

– Гапимни бўлмай, эшитинг мени. Тўғри, унинг ҳамма гапи буткул ёлғон. Унинг гаплари буткул ёлғонлигини ҳамма билади, шунинг учун ҳам ёлғон гапирадими, мутлақо ҳақиқатни айтадими, деярли аҳамияти йўқ. Фақат сиз инсонларга ўхшаган нотўғри тушунчали жонзотларгина уни ёлғончи дейишингиз мумкин. Биз каппалар эса ундай эмасмиз... Бироқ буларнинг аҳамияти йўқ. Биз Роппе ҳақида гапирётгандик. Шундай қилиб, Роппе «Куоракс» партияси ишини бошқаради, дейлик. Лекин Роппе ҳам бировга хизмат қилади. Бу Куикуи, «Пу-Фу» газетасининг хўжайини. Бироқ Куикуининг ҳам хўжайини бор. Бу хўжайин – ҳозир ёнингизда ўтирган қандайдир бир Гер.

– Аммо... Кечирасиз, эҳтимол, мен умуман тушунмагандирман... Лекин «Пу-фу» газетаси, билишимча, ишчилар манфаатини ҳимоя қилади. Агар таъкидлашингизча, газета хўжайини сизга бўйсунса...

– «Пу-Фу» газетаси хизматчиларига келсак, улар ҳақиқатдан ҳам ишчилар манфаатини ҳимоя қилади. Аммо улар фақат Куикуининг гапига киришади. Куикуи эса сизнинг холис хизматкорингиз Гернинг қўллаб-қувватлашисиз бир қадам ҳам олдинлай олмайди.

Гер боягидай кинояли кулимсираб тилла қошиқчаси билан ўйнади. Мен унга қараб туриб нафрат ҳиссини туйишдан кўра «Пу-Фу» газетасининг бебахт ходимларига ачиниб кетдим. Афтидан, Гер менинг фикримни англади ва меш қорнини янаям олдинга чиқариб

деди:

– Э йў-ўқ, «Пу-Фу»нинг ҳамма ходимлари ҳам ишчиларнинг тарафини олавермайди. Ахир бари каппалар ҳам аввал ўз шахсий манфаатини ўйлайди-да, чунки шундай яралганмиз... Бундан ташқари, яна бир нарса вазиятни қийинлаштиради. Гап шундаки, мен, яъни, Гер ҳам эркин ҳаракат қила олмайман. Ўйлашингизча, ким мени бошқаради?.. Хотиним! Гўзал Гер хоним!

Гер қаҳ-қаҳ уриб кулди.

- Гер хонимнинг хизматида бўлиш катта бахт, – дедим мен илтифот билан.
- Умуман олганда, мен мамнунман. Лекин булар ҳақида мен, албатта, фақат сиз билан очикчасига суҳбатлашим мумкин – чунки сиз каппа эмассиз.
- Шундай қилиб, «Куоракс» маҳкамасини жаноб Гер бошқаради денг?
- Ҳм... Очиғи, бундай дейиш мумкинми, йўқми, билмайман... Бироқ етти йил олдин биз бошқарган уруш ҳақиқатдан ҳам модалар туфайли бошланган.
- Уруш? Демак, сизларда ҳам уруш бўлган экан-да?
- Албатта, бўлган. Яна бўлади! Билингки, қўшни давлатлар бор экан...

Ўшанда мен биринчи марта бу дунёда сувости ўлкаси туридаги мамлакат ягона эмаслигини билдим. Гер менга дунё пайдо бўлганидан бери қундузлар каппаларга муносиб кучли душман саналишини айтди. Қундузларнинг қурол-яроғ ва асбоб-ускуналари каппаларнинг қурол-яроғ ва асбоб-ускуналаридан ҳеч қолишмаскан. Қундузлар ва каппалар ўртасидаги уруш ҳақида суҳбат мени қизиқтириб қўйди. Ҳақиқатдан ҳам каппалар қундузларга ашаддий душман саналишини ҳатто «Суйко-коряку»нинг муаллифи ҳам тилга олмаганди, Кунио Янагиданинг «Ямасима халқ афсоналари тўплами»ни-ку гапирмай қўяқолайлик.

- Ўз-ўзидан маълумки, – давом этди Гер, – уруш бошлангунига қадар икки тараф ҳам бир-бирларига айғоқчилар юбориб туришган. Биз қундузлар олдида саросимали қўрқув ҳис этардик, шунингдек, қундузлар ҳам биздан қўрқиши аниқ эди. Мана шундай бир пайтда мамлакатимизда яшовчи қандайдир бир қундуз эр-хотин каппалар уйига меҳмонга боради. Бу эр-хотинларнинг урғочиси ўз жуфтини гумдон қилиш пайида юрарди. Эри ўта хотинбоз эди ва бундан ташқари унинг ҳаёти суғурталангани ҳам, эҳтимол, хотинини йўлдан оздиришга сабаб бўлгандир.
- Сиз улар билан танишмидингиз?
- Ҳа... Йўқ десам ҳам бўлади. Мен фақат эрини танирдим. Хотиним уни ваҳший деб ҳисоблайди, аммо, менинг назаримда, у фақат ваҳшийгина эмас, балки ақлдан озган, жинсий алоқа борасида бузуқ тасаввурли бир бечора каппа: унга доим модалар уни таъкиб қилаётгандай туюлади...

Шундай қилиб, хотини унинг қақасига цианли калий қўшиб қўяди. Бу қандай рўй берганини билмадим-у, захар солинган финжон меҳмон-қундузга тушиб қолади. Қундуз ичадию, албатта, ўлади. Ва шунда...

- Уруш бошландими?
- Ҳа. Бахтга қарши бу қундузнинг орденлари бор экан.
- Ким ғалаба қозонди?
- Албатта, биз-да. Бу ғалаба учун уч юз олтмиш тўққиз минг беш юз каппа жонини қурбон қилди! Аммо бу йўқотиш душман тарафнинг йўқотишлари олдида ҳеч нарса эмас. Бизда қундуз мўйналаридан бошқа ҳеч қанақа мўйналарни учратмайсиз. Мен уруш пайтида шиша ишлаб чиқаришдан ташқари фронтга тошқўмир қолдиқларини етказиб бериб туриш билан ҳам шуғулландим.
- Фронтда тошқўмирнинг нима кераги бор?

- Бу озиқ-овқат-ку ахир. Биз каппалар қоринни алдаб қўйиш учун тўғри келган нарсани еяверишимиз мумкин.
- Лекин биласизми... Хафа бўлманг-у, жанг майдонида жон олиб-жон бераётган каппалар учун бу... Бизнинг Японияда сизнинг бу фаолиятингизга иснод тамғаси босиларди.
- Бизда ҳам бундай тамға босилиши мумкинлигига шубҳа йўқ. Аммо бу ҳақида менинг ўзим тан олсам, ҳеч ким мени шарманда қилмайди. Биласизми, файласуф Магг нима дейди? «Қилган ёмонлигинг ҳақида ўзинг гапир, шунда ёмонлик ўз-ўзидан барҳам топади...» Эътибор бердингизми, ўшанда мени фақат бойлик орттириш мақсадигина эмас, олийжаноб ватанпарварлик туйғуси ҳам ҳаракатга келтирган.

Шу дақиқада ёнимизга клуб малайи яқинлашди. У Гер билан сўрашгач, худди саҳнадагидай ифода билан деди:

- Сизнинг уйингиз ёнида – ёнғин.
- Ё-ёнғин!

Гер қўрқиб сапчиб турди. Табиийки, мен ҳам турдим. Малай бепарво қўшиб қўйди:

- Лекин ёнғин ўчирилган.

Малайнинг орқасидан қараб қолган Гернинг юзида йиғлаб туриб кулаётган одамникига ўхшаш ифода зоҳир эди. Айни шу пайтда мен ўз ичимдан мана шу шиша заводи директориға нисбатан анчадан бери сақланиб ётган нафратни топиб олдим. Аммо энди қаршимда йирик сармоядор эмас, энг оддий бир каппа ўтирарди. Мен гулдондаги қишки атиргуллар дастасини олиб, уларни Герға узатганча дедим:

- Ёнғин ўчирилибди, лекин турган гапки, хотинингиз қаттиқ ташвишга тушган. Мана бу гулларни олиб уйга боринг.
- Миннатдорман...

Гер менинг қўлимни қисди. Сўнг мамнун ишшайганча шивирлаб деди:

- Ўша қўшни уй ҳам менга тегишли. Энди мен суғурта мукофоти оламан.

Бу ишшайиш... Мен ўшанда ўзимни ёмон кўрмаслик ва нафратланмасликка кўндиролмаганим Гернинг бу ишшайишини ҳалигача эслайман.

- Бугун сенга нима бўлди? – сўрадим мен талаба Раппдан. – Нима бунча қийнапти?

Бу ёнғиннинг эртасига рўй берганди. Биз менинг меҳмонхонамда ўтирардик. Мен сигарет чекардим, Рапп эса оёқларини чалиштириб, чириб кетган бурни ҳам кўринмайдиган даражада бошини эгганча, ерга қараб, паришонхотир ўтирарди.

- Сенга нима бўлаяпти ахир, Рапп?

Ниҳоят Рапп бошини кўтарди.

- Э йў-ўқ, арзимаган гап, муҳим ҳеч нима йўқ, – пинқиллаган товушда ғамгин гапирди у. – Бугун ойна олдида туриб, шунчаки секингина: «О-ҳо, мана, пашшахўр росянка^[3] ҳам гуллапти...» дедим. Биласизми, опам буни эшитиб қолиб: «Бу нима деганинг, сен мени пашшахўрга чиқаряпсанми?» деб менга ташланиб қолди. Шу миямни эговлай кетди.

Унинг ёнига онам ҳам қўшилди, у доим опамнинг тарафини олади.

- Тўхта-тўхта, гуллаб турган пашшахўрнинг опангга қандай алоқаси бор?

– Менимча, у мени доимо нарларнинг орқасидан қувиб юришига шаъма қилаяпти, деб ўйлади. Қарабсизки, тортишувга холам ҳам келиб қўшилди

- у доим онам билан уришиб юради. Жанжал авжига чикди. Доим бирдай маст бўлиб юрадиган отам эшитиб қолиб, суриштириб ўтирмай ҳаммани дўппослай кетди. Буям

етмагандай, кичик укам можародан фойдаланиб, онамнинг пул солинган ҳамёнини ўғирлаб киногами... ё бошқа ёққами...

туёғини шиқиллатган... Мен эса... Мен...

Рапп юзини қўллари билан тўсиб, овозсиз йиғлай бошлади. Табиийки, унга ачинишимга тўғри келди. Яна табиийки, шу заҳоти мен шоир Токк оилавий муносабатлар тизимидан нечоғлик нафратланишини эсладим.

Мен Раппнинг елкасига шапатилаб, уни овутиш учун бор кучим ва имкониятимни сарфладим.

– Шунга шунча дилсиёҳликми? – дедим мен. – Бунақа ходисалар ҳамма оилаларда ҳам бўлиб туради.

– Хеч бўлмаса... хеч бўлмаса тумшуғим бутун бўлганида эди...

– Қўлингдан нимаям келарди, бу борада энди хеч нима қила олмайсан. Менга қара, Токкнинг уйига бормаймизми-а?

– Жаноб Токкнинг мени кўргани кўзи йўқ. Ахир мен унга ўхшаб оиламдан бутунлай воз кечишга қодир эмасман.

– Унда Крабакникига борамиз.

Юқорида эслаб ўтганим концертдан сўнг биз Крабак билан дўстлашган эдик, шунинг учун мен бу буюк муסיқачининг уйига Раппни олиб боришга журъат этардим. Крабак сармойдор Гердек серҳашам яшамаса ҳам, дейлик, Токкдан кўра анча ҳашаматлироқ яшарди. Унинг хонасида хилма-хил майда-чуйда безакли нарсалар (терракота ва эрон сополдан ишланган ҳайкалчалар кабилар)га лик тўла, турк дивани жойлаштирилган бўлиб, одатда унда Крабак ўз шахсий портрети остида ястаниб ўтириб болалари билан ўйнардди. Аммо бу гал у негадир ёлғиз эди. У қўлларини кўксига чалиштирганча ковоғидан қор ёғиб ўтирганди. Оёқ остида эса йиртилган қоғоз парчалари сочилиб ётарди. Рапп шоир Токка ҳамроҳ бўлиб, Крабак билан бир неча марта кўришган бўлиши керак, лекин ҳозир Крабакнинг кайфияти йўқлигини кўриб жуда кўрқиб кетди ва унга журъацизлик билан салом бериб, бурчакка қисилиб олди.

– Сенга нима бўлди, Крабак? – дедим мен саломлашишга улгуриб-улгурмай.

– Э-е, нимасини айттай! – овоз берди буюк мусиқачи. – Анави эси паст танқидчини кўрмайсанми? Менинг лирикални Токкники билан солиштирганда хеч нимага арзимайди, деб жар солибди!

– Лекин сен мусиқачисан-ку...

– Шошма. Ҳали бунисига чидаш мумкин. Лекин кўрмайсанми, бу ифлоснинг таъкидлашича, Рокка таққослаганда мен хеч ким эмасмишман, ҳатто мусиқачи деб аташга ҳам арзимасмишман!

Рокк – мусиқачи, уни ҳамиша Крабак билан солиштиришади. Афсуски, аъло одамлар клубига аъзо эмаслиги учун у билан бирор марта суҳбат қуришимга тўғри келмаган. Лекин унинг пучуқ бурунли башарасини газеталарда чоп этилган расмларида кўрганман.

– Рокк ҳам даҳо, албатта, – дедим мен. – Аммо унинг асарларида замонавий эҳтирос, жўшқинлик етишмайди, сенда эса бу тўлиб-тошиб ётибди.

– Сен ҳақиқатан шундай деб ўйлайсанми?

– Ҳа, айнан шундай.

Крабак бирданига сапчиб турди-да, танаград ҳайкалчаларидан бирини олиб, полга ирғитди. Кўрқиб кетган Рапп чийиллаб юбориб, жуфтакни ростлашга тайёрланаётган эди,

Крабак бизларни имо билан тинчитиб, совук оҳангда деди:

– Ҳамма ўртамиёналар каби сенинг ҳам эшитиш қобилятинг йўқ, шунинг учун сен шундай ўйлайсан! Мен ...мен эса Роккдан кўрқаман!

– Сен? Бунақа камтарлик қилмагин, илтимос.

– Ким камтарлик қилипти? Нима учун мен камтарлик қилишим керак? Мен сизнинг қаршингизда ўзимни танқидчилар олдидагидан ортиқ камтар кўрсатаётганим йўқ! Мен – даҳо Крабакман! Бу нуқтаи назардан Рокк мен учун кўрқинчли эмас.

– Унда нимадан кўрқасан?

– Ўзим ҳам билмайман... Эҳтимол, Роккнинг юлдузидандир.

– Негадир мен сени тушунмаяпман.

– Тушунарли бўлиши учун бошқачароқ гапираман. Рокк менинг таъсиримга тушмайди. Мен эса доим ўзим билмаган ҳолда унинг таъсиридаман.

– Сендаги таъсирчанлик...

– Э-е, бўлди қил, илтимос. Бу ерда таъсирчанликнинг нима алоқаси бор? Рокк хотиржам ва ўзига ишонч билан ишлайди. У ҳамиша ёлғиз ўзи уйдлаши мумкин бўлган нарсалар билан шуғулланади. Мен эса унақа эмасман. Мен доим безовталаниб ва саросимага тушиб юраман. Эҳтимол, Роккнинг назарида ўртамиздаги масофа бир қадам ҳам эмасдир. Мен эса бизни ўнлаб миллар ажратиб туради, деб ҳисоблайман.

– Лекин, маэстро, сизнинг «Қаҳрамонлик симфонияси» асарингиз!.. – ҳадиксираб деди Рапп.

– Ўчир овозингни! – Крабакнинг қисик кўзлари янаям қисилиб, нафрат билан талабага қаради. – Сен ниманиям тушунардинг? Сен ва сенга ўхшаганлар! Мен Роккни унинг оёғини ялаб юрган бу итлардан кўра яхшироқ биладан!

– Хўп яхши, яхши, тинчлан!

– Агар мен тинчлана олганимда... Мен фақат шу ҳақида орзу қиламан... Қандайдир бир куч мени, яъни Крабакни таҳқирлаш учун йўлимга мана шу Роккни қўйиб қўйган. Файласуф Магг буларнинг барини яхши тушунади. Ҳа, ҳа, фақат ўзининг етти хил рангли фонари остида титилиб кетган фолиантларини^[4] варақлашдан бошқасига ярамаса ҳам, буни тушунади!

– Қанақасига?

– Унинг охириги «Телбанинг сўзи» китобини ўқиб кўр.

Крабак менга китобни узатди, тўғрироғи, юзимга отди. Кейин яна кўлларини чалиштириб, кўпол оҳангда деди:

– Хайр.

Биз яна бутунлай дами ичига тушган Рапп билан кўчада пайдо бўлдик. Доимгидай кўча одамга лик тўла эди, қорақайинли салқин йўлақларнинг икки четида катта-кичик дўконлар қаторлашиб турарди. Биз анчагача жим кетдик. Кутилмаганда олдимиздан узунсоч шоир Токк чиқиб қолди. У бизни кўриб тўхтади ва қорнидаги халтасидан дастрўмолини чиқариб, пешонасидаги терни артди.

– Сизлар билан анчадан бери кўришмадик, – деди у. – Мен ҳозир Крабакникига кетяпман. Уникига ҳам кўпдан бери бормагандим...

Бу икки санъат арбоби ўртасида низо чиқишини истамасдим, шунинг учун мен Токка ҳозир Крабак сал ўзида эмаслигини шаъма қилиб қўйдим.

– Ҳа, шундайми? – деди Токк. – Нимаям қилардик, ташрифни кейинга қолдирамыз-да. Ўзи Крабакнинг асаби жойидамас... Айни кунларда ўзимам уйқусизликдан қийналяпман.

– Балки биз билан сайр қиларсан?

– Йўқ, шарт эмас... Вой!

Токк титраб -қақшаб кўлимга чиппа ёпишди. У бошидан оёғигача бутунлай совуқ терга ботганди.

– Сенга нима бўлди?

– Сизга нима бўлди?

– Менга анави машина ойнасидан яшил маймун чиқиб келаётгандай туюлди...

Мен Токкнинг аҳволидан ташвишга тушиб, унга ҳар эҳтимолга қарши шифокор Чакка кўринишни маслаҳат бердим. Аммо қанчалик ундамай, бу ҳақида у эшитишни ҳам хоҳламади. Ҳеч нарсадан ҳеч нарса у бизга шубҳаланиб қарай бошлади ва охири садо берди:

– Мен ҳеч қачон анархист бўлмаганман. Эслаб қолинг ва буни ҳеч қачон унутманг... Энди эса яхши қолинг. Ва маъзур тутинг, шифокор Чаккингининг менга кераги йўқ...

Биз эсанкираб, Токкнинг орқасидан ажабланганча қараб қолдик. Биз...

Э йўқ, биз эмас, мен, бир ўзим. Талаба Рапп бирданига йўлнинг ўртасида пайдо бўлиб қолганди. У энкайиб олиб, икки тарафга кенг ёйилган оёқлари орасидан узлуксиз қатнаётган машиналар оқими ва йўловчиларни томоша қиларди.

– Бу яна нимаси? Нима қиялсан?

Рапп кўзларини ишқалаб, кутилмаган хотиржамлик билан деди:

– Айтарли ҳеч гап йўқ. Шунчаки, кўнглим беҳузур бўлиб кетди, шунга дунёни тесқари томоша қилмоқчи эдим. Қарасам, бари шунинг ўзи экан. Файласуф Маггнинг «Телбанинг сўзи» китобидан парчалар:

* * *

Телба ўзидан бошқа ҳамманинг телбалигига қаттиқ ишонади.

* * *

Бизнинг табиатга бўлган муҳаббатимиз табиатда бизга нисбатан на ҳасад, на нафрат йўқлиги билан изоҳланади.

* * *

Энг оқил яшаш тарзи ўз замонасининг расм-русум ва урф-одатларидан нафратланишига қарамай, уни бузмасдан яшашдир.

* * *

Биз ҳаммасидан кўпроқ ўзимизда йўқ нарсалар билан ғурурланишни хоҳлаймиз.

* * *

Ҳайкалларни қулатишга ҳеч ким норозилик билдирмайди. Айни пайтда, ўзи ҳайкал бўлишга ҳам ҳеч ким қарши эмас. Лекин педесталда фақат Худонинг алоҳида марҳаматига сазовор бўлганлар – телбалар, жиноятчилар, қаҳрамонларгина хотиржам туриши мумкин. (Шу жойини Крабак тирноғи билан чизиб қўйганди.)

* * *

Эҳтимол, бизга ҳаётда керак бўлган барча ғоялар уч юз йиллар олдин айтилгандир. Бизга эса, дейлик, уларни озгина янгитдан алангалатиб (чўғ ташлаб) қўйишнинг ўзи етарли.

* * *

Бизнинг хусусиятимиз ҳамиша ўз онгимизни енгидан иборат.

* * *

Агар бахтни оғриқсиз, ҳаётни эса кўнгил совишларсиз тасаввур қилиб бўлмаса, унда..?

* * *

Ўзини ҳимоя қилиш бошқаларни ҳимоя қилишдан кўра қийинроқ. Кимки бунга шубҳа қилса, адвокатга назар ташласин.

* * *

Димоғдорлик, шахватпарастлик, шубҳа – мана охириги уч минг йил ичида таниш бўлган барча иллатларнинг сабаби. Балки, барча фазилатларнинг ҳам.

* * *

Жисмоний эҳтиёжларимизни жиловлаш яхшиликка олиб келиши шарт эмас. Балки биз яхшиликка эришишимиз учун ўзимизнинг маънавий эҳтиёжларимизни ҳам жиловлашимиз зарур. (Крабак бу ерда ҳам тирноқ изини қолдирганди.)

* * *

Биз қаппалар одамларга нисбатан камроқ бахтлимиз . Одамлар қаппаларчалик ривожланмаган. (Буни ўқиб, мен табассум қилишдан ўзимни тиёлмадим.)

* * *

Намоён қилиш бу – уддасидан чиқиш, уддасидан чиқиш эса – намоён қилиш. Интиҳосини айтганда, бизнинг бу ҳаётимиз доим мана шу доира ичида айланиб юради, чиқиб кета олмайди. Бошқача айтганда, бу ерда ҳеч қандай мантиқ йўқ.

* * *

Ақли заифлашгач Бодлер ўзининг дунёқарашини фақат бир сўз билан ифодалаган, бу – «аёл» сўзи. Лекин ҳурматини сақлаш учун у бундай демаслиги керак эди. У ўзининг даҳо эканига, буюк шоирлигига ҳаддан зиёд ишонган, чунки бу унинг кун кўришига ёрдам берган. Ва шунинг учун у бошқа сўзни унутди. «Ошқозон» сўзини. (Бу ерга ҳам Крабак тирноқ изини қолдирганди).

* * *

Биз ҳамма нарсада ақлга таянаверсак, ҳеч шубҳасиз, ўз тириклигимизни инкор этамиз. Ақлни илоҳийлаштирган Волтернинг ҳаётда бахтли бўлгани инсонларнинг каппалардан орқада қолганини яна бир марта исботлайди. Совуқ кунларнинг бирида «Телбанинг сўзлари»ни ўқиш жонимга тегиб, файласуф Магннинг ёнига йўл олдим. Қайсидир бир бўш йўлакда бўшашганча деворга суяниб турган чивиндай каппани тасодифан кўриб қолдим. Адашган бўлишим мумкинмас, бу ўша, бир пайтлар менинг авторучкамни ўғирлаган каппа эди. «Кўлга тушди!» – ўйладим мен ва зудлик билан ёнимдан ўтиб кетаётган ҳайбатли каппани чақирдим.

– Анави каппани ушланг, илтимос, – дедим мен. – Бир ойча олдин у менинг авторучкамни ўғирлаганди.

Полициячи таёғини кўтарди (бу мамлакатнинг полициячилари қилич билан бирга таёқча ҳам олиб юришади) ва ўғрини чақирди: «Эй, бу ёққа кел-чи!» Мен ўғри қочишга шайланади, деб ўйлагандим. Бундай бўлмади.

У ўта хотиржамлик билан полициячининг ёнига келди. Буям камдай, қўлларини кўкрагида чалиштириб олиб, қандайдир такаббурлик билан юзимизга тик қаради. Унинг бу қилиғи қорнидаги сумкасидан кундалик дафтарчасини олиб, уни сўроққа тутаётган полициячининг жаҳлини чиқармади.

– Исминг?

– Грук.

– Нима иш қиласан?

– Бироз вақт олдин почтачи эдим.

– Жуда яхши. Мана бу одам унинг авторучкасини ўғирлаганингни даъво қиляпти.

– Ҳа, бу бир ойча олдин бўлганди.

– Нима сабабдан?

– Уни кичкина боламга ўйнаш учун бергандим.

Полициячи Грукка ўткир тикилди:

– Хўш, болага нима бўлди?

– Бир ҳафта олдин ўлди.

– Ўлгани ҳақидаги гувоҳнома ёнингдами?

Озгин каппа қорнидаги сумкасидан бир варақ қоғоз чиқариб, полициячига узатди. У қоғозга кўз югуртириб, жилмайди ва Грукнинг елкасига қоқиб деди:

– Ҳаммаси жойида. Безовта қилганимиз учун кечир.

Мен ҳайратдан донг қотиб, полициячига қарадим. Ориқ каппа бурнининг тагидан бир нималарни ёлдираб, йўлига равона бўлди. Ниҳоят мен ўзимга келиб сўрадим:

– Уни нега қўйиб юбордингиз?

– У айбдор эмас, – жавоб берди полициячи.

– Лекин у менинг ручкамни ўғирлаган-ку...

– Боласига ўйнагани бериш учун ўғирлаган, бола эса ўлган. Мабодо нимадандир шубҳаланаётган бўлсангиз, жиноят кодексининг бир минг икки юзу саксон бешинчи моддасини ўқинг.

Полициячи менга орқа ўгирилиб, нари кетди. Нимаям қилардим? Мен ичимда: «Жиноят кодексининг бир минг икки юзу саксон бешинчи моддаси», дея қайта-қайта такрорлаганча Магникига йўл олдим.

Файласуф Магг меҳмонни яхши кўрарди. Ўша куни унинг нимқоронғи хонасида ҳакам Бепп, шифокор Чакк ва шиша фирмаси директори Гер йиғилишганди. Улар ҳаммаси чекишар, сигарадан чикқан тутун етти рангли фонаргача ўрларди. Менинг энг катта омадим – ҳакам Беппнинг келгани эди. Ўтиришга улгуриб-улгурмай унга мурожаат қилдим, аммо бир минг икки юзу саксон бешинчи модда ҳақида сўраш ўрнига бошқа савол бердим:

– Минг бор узр, жаноб Бепп. Айтинг-чи, сизнинг мамлакатингизда ўғриларга жазо борми?

Бепп зар ҳошияли сигарасидан тутун бурқситиб, зерикарли қиёфада жавоб берди:

– Албатта, жазоланади. Ҳатто ўлим жазоси ҳам жорий қилинган.

– Гап шундаки, бир ойча олдин...

Авторучка воқеасини айтиб бериб, жиноят кодексининг бир минг икки юзу саксон бешинчи моддаси ҳақида сўрадим.

– О-ҳо, – деди Бепп. – Бу моддада шундай дейилган: «Қай турдаги жиноят бўлмасин, ушбу жиноятнинг содир этилиш сабаби ёки вазият барҳам топса, жиноят содир этган шахс жазога тортилмайди». Сизнинг воқеангизни олайлик. Ўғирлик содир бўлган пайтда бу каппа ота эди, аммо энди у ота эмас, шунинг учун ҳам унинг жинояти ўз-ўзидан йўқ бўлди.

– Қандай бемаънилик!

– Ҳеч ундай эмас. Агар ўтмишда ота бўлган каппани ҳозирда оталик вазифасини бажараётгани билан тенглаштирилса, бу бемаънилик бўлиши мумкин эди. Бироқ Япония қонунларида бунга эътибор берилмайди. Аммо биз учун, кечирасиз, бу кулгили туюлади. Хо-хо-хо-хо-хо...

Бепп сигаретини ташлаб, каттиқ кулди. Шу пайт ҳуқуқшуносликдан бутунлай йироқ бўлган Чакк суҳбатга аралашди. У кўзойнагини тўғрилаб мендан сўради:

– Японияда ҳам ўлим жазоси борми?

– Албатта, бор. Ўлим жазоси осиш орқали амалга оширилади. Беппнинг лоқайдлиги жаҳлимни чиқарди ва мен заҳарханда қилиб

қўшиб қўйдим:

– Аммо сизнинг юртингизда, шубҳасиз, қатл ҳам маърифатли йўсинда амалга оширилади, шундай эмасми?

– Ҳа, бизда маърифатли йўсинда қатл этишади, – ўта хотиржамлик билан тасдиқлади Бепп. – Бизнинг юртда қатл қилиш осиш орқали амалга оширилмайди. Баъзида бунинг учун электр токидан фойдаланишади. Умуман олганда эса бизга электр қўллашнинг ҳам кераги йўқ. Қоидага кўра, шунчаки жиноятчининг юзига унинг жинояти айтилади.

– Нима, жиноятчи шундан ўладими?

– Албатта, ўлади. Эсингиздан чикмасин, биз каппаларнинг асаб тизимимиз тузилиши сиз инсонларникидан кўра анча нозик.

– Бу усул нафақат ўлимга маҳкум этилганларни қатл этишга, балки ўлим жиноятини амалга оширишда ҳам ишлатилади, – деди шиша фабрикаси директори Гер. У юзига тушган ранг-баранг шуълалардан бутунлай нофармон тусга кириб, мулойим жилмайди. – Яқинда бир социалист мени ўғри деганди, юрагим ёрилиб ўлаёздим.

– Бу биз ўйлаганимиздан кўра кўпроқ учрайди. Яқиндагина таниш бир адвокатим ана шундай ўлди.

Бу гапни файласуф Магг айтди ва мен унга бурилиб қарадим. Магг ҳеч кимга қарамай, одатдагидай кинояли тиржайиб давом этди:

– Кимдир уни қурбақа дебди... Сиз биласиз албатта, бизнинг мамлакатимизда қурбақа деб ҳақоратлаш пасткашдан ҳам пасткаш дейиш билан тенг... У эртаю кеч ўзининг қурбақами ёки қурбақа эмаслиги ҳақида ўйлайвериб, ўйлайвериб, охири ўлди.

– Бу, эътиборингиз учун, ўзини-ўзи ўлдиришга қиради, – дедим мен.

– Шундайя-ку, лекин уни ўлдириш ниятида қурбақа дейишган. Сизнинг инсоний нуқтаи назарингизда балки бу ўз жонига қасд қилиш ҳисобланар...

Айни шу дақиқада девор орқасидан, шоир Токк квартираси жойлашган тарафдан тўппонча ўқининг ҳавони портлатгудай қаттиқ овози янгради.

Биз зудлик билан ўша тарафга отилдик. Токк баланд тоғ ўсимликлари экилган туваклар ўртасида полда чўзилиб ётарди. Ўнг қўлида тўппонча, бошидан қон сизиб чиқаётганди. Ёнида унинг кўксига юзини босиб, хўнграб йиғлаганча модаси ўтирарди. Уни елкасидан тутиб турғаздим (Одатда мен каппаларнинг сирпанчиқ терисига тегиб кетишдан қочаман).

– Бу қандай рўй берди?

– Билмайман. Ҳеч нарса билмайман. У ўтириб нимадир ёзаётганди

– бирданига ўзини отди... Энди мен қандай яшайман?.. Қур-р-р-р... Қур-р-р-р...

(Каппалар шунақа йиғлайди).

Шиша фирмаси директори бошини ғамгин чайқаганча ҳакам Беппга деди:

– Мана, ортиқча инжиқлик нимага олиб келади.

Бепп ҳеч нима демай зар хошияли сигарасини чека бошлади. Чўккалаб жароҳатни текшираётган Чакк ўрнидан туриб, мутахассисга хос оҳангда бизга қараб деди:

– Ҳаммаси тугади. Токк ошқозон касаллигидан қийналарди ва унинг ҳаётдан кўнгли бутунлай совиши учун шунинг ўзи етарли эди.

– Бироқ бир қаранглар, – деди файласуф Магг худди жонига қасд қилувчининг тарафини олгандай, – бу ерда бир хат бор экан.

У столдан қоғоз парчасини олди. Ҳамма (фақат мендан ташқари) унинг орқасига тўпланиб, кенг елкалари оша бўйнилари чўзиб, хатга қарашди.

Тур! Дунёмизни ўраб турган водийга бор.

У ерда муқаддас адирлар ва мусаффо сувлар. Ўтлар ва гулларнинг ифори.

Магг биз томон бурилиб, кинояли кулиб деди:

– Бу плагиат. Гётенинг «Минона»си. Назаримда, Токк жонига қасд қилишининг сабаби, у шоир сифатида ҳам тамом бўлган кўринади.

Айни шу пайтда Токкнинг уйи ёнига автомобил келиб тўхтади. Келган Крабак эди. У Токкнинг мурдасини кўриб, бир неча дақиқа эшик ёнида жим туриб қолди. Кейин ёнимизга келиб, Маггнинг юзига қараб бақирди:

– Бу унинг васиятномасими?

– Йўқ, бу унинг охириги шеъри.

– Шеъри?

Крабакнинг бошидаги сочлари тикка бўлди. Магг доимгидай пинагини ҳам бузмай унга қоғозни узатди. Крабак ҳеч кимга қарамай қоғоздаги шеър мисраларига кўз қадади. У Маггнинг саволларига деярли эътибор ҳам бермай, қайта-қайта ўқирди.

- Токкнинг ўлими ҳақида нима деб ўйлайсиз?
- Тур... Мен ҳам қачондир ўламан... Дунёмизни ўраб турган водийга...
- Сиз, назаримда, Токкнинг энг яқин дўстларидан эдингиз?
- Дўстларидан? Токкнинг ҳеч қачон дўстлари бўлмаган. Дунёмизни

ўраб турган водийга... Афсуски, Токк... У ерда муқаддас адирлар...

- Афсуски дейсизми?
- Мусаффо сувлар... Сизлар бахтлисиз-ку... У ерда муқаддас адирлар...

Токкнинг модаси ҳамон йиғлар эди. Унга ачиндим ва елкасидан ушлаб хона бурчагидаги диванга обордим. У ерда ҳеч нимадан беҳабар икки-уч ёшли каппача кулиб ўтирарди. Мен модасини ўтқизиб, уни кўлимга олдим ва бироз тебратдим. Кўзимга ёш келганини сездим. Бу менинг каппалар мамлакатадаги биринчи охириги марта йиғлашим эди.

- Бу бекорчининг оиласига раҳмим келяпти, – деди кўзи тушган Гер.
- Ҳа, бунақаларнинг улардан кейин нима бўлиши билан иши йўқ, – овоз берди ҳакам Бепп ўзининг одатдаги сигарасини кўлига олиб.

Крабакнинг баланд овози бизни чўчитиб юборди. Кўлидаги шеър ёзилган қоғозни силкитиб, ўзича бакирарди:

- Ажойиб! Бундан зўр дафн маросими марши чиқади!

У қисик кўзлари ялтиллаб, шошилганча Маггнинг кўлини қисди-да, эшик томон отилди. Табиийки, ўша пайтда эшик ёнида Токкнинг кўни-қўшнилари тўпланиб, қизиқиш билан хона ичига мўралаб туришарди. Крабак кўполлик ва беандишалик билан уларни итариб, машинасига сакраб чиқди. Ўша заҳотиёқ машина тарақ-туруқ қилиб жойидан кўзгалди ва кўча муюлишида кўздан ғойиб бўлди.

- Қани, қани, тарқалинглар, томоша қиладиган ҳеч нарса йўқ бу ерда!
- бакириб кўйди қизиқувчиларга ҳакам Бепп. У полиция вазифасини бўйнига олиб, оломонни тарқатди ва эшикни қулфлади. Шунинг учун бўлса керак, бирданига хона сув қуйгандай жимжит бўлиб қолди. Баланд тоғлар гуллари ва Токкнинг қони ҳиди аралашган дим жимжитликда дафн маросими масаласи муҳокама қилинди. Фақат файласуф Маггина мурдага паришонхотир тикилганча нималарнидир ўйлаб, жим ўтирарди. Мен унинг елкасига қоқиб сўрадим:

- Нима ҳақида ўйлаяпсиз?
- Каппалар ҳаёти ҳақида.
- Хўш?
- Биз каппалар ҳаётимиздан қониқиш ҳосил қилишимиз учун, нима бўлишидан қатъи назар... – Магг қандайдир уялинқираб овозини пасайтирди, – нима бўлган тақдирда ҳам, биз каппа бўлиб яралмаганларнинг куч-қудратига ишонишимиз керак.

Маггнинг сўзлари динни эсимга солди. Моддиюн бўлганим учун, табиийки, мен динга жиддий қарамаганман. Аммо ҳозир, Токкнинг ўлимидан таъсирланиб, бирданига ўйлаб қолдим: сувости мамлакатада динни қандай тасаввур қилишади? Мен ўша заҳотиёқ бу савол билан талаба Раппга мурожаат қилдим.

- Бизда христианлар ҳам, буддага сиғинадиганлар ҳам, мусулмонлар ҳам, оташпарастрлар ҳам бор, – деб жавоб берди у. – Аммо ҳалиям ўша «замонавий дин» аталмиш диннинг таъсири катта. Уни яна «тириклик дини» деб ҳам аташади.

(Эҳтимол, «тириклик дини» унчалик аниқ таржима эмасдир. Каппалар тилида бу сўз «Куемуча» бўлиб жаранглайди. «Ча» кўшимчаси инглизча «изм»ни билдиради. «Куему»

сўзининг ўзаги «куемал» эса шунчаки «яшаш, кун кўриш» эмас, балки «тўйиб овқатланиш, вино ичиш ва қовушиш» маъносини билдиради).

– Бундан чиқди, бу ерда ҳам ибодатхона ва диндорлар бор экан-да?

– Бунинг кулгили жойи йўқ. Мамлакатдаги энг ҳашаматли бино бу – Буюк ибодатхонадир. Бориб кўришни хоҳлайсизми?

Туманли кунларнинг бирида Рапп мени фахр билан Буюк ибодатхонани кўришга олиб борди. Ҳақиқатан ҳам, бу улкан бино Токиодаги Николай Жомесидан ўн мартача каттароқ. Устига-устак, бинода хилма-хил меъморчилик услублари қоришиб кетган. Ана шу ибодатхона олдида туриб, унинг баланд миноралари ва думалоқ гумбазларига қараб, даҳшатга тушдим. Улар сон-саноксиз бармоқлардай осмонга бўй чўзиб турарди. Биз асосий дарвоза ёнида туриб (уларнинг олдида биз чумолидай бир кичик жонзотга айлангандек эдик) бошимизни осмонга чўзганча беўхшов махлуққа ўхшаб кетувчи бу ғалати иншоотга узоқ тикилиб қолдик.

Ибодатхона зали ҳам жуда улкан эди. Коринф устунлари оралиғида бир дунё сиғинувчилар айланиб юрарди. Улар ҳам Рапп иккимиз каби бу ерда миттигина бўлиб кўринарди. Шу орада ёши қайтиб мункайган каппа билан кўришиб қолдик. Рапп таъзим қилиб, ҳурмат ила у билан гаплаша бошлади:

– Сизни соғ-саломат кўрганимдан ниҳоятда хурсандман, мухтарам руҳоний.

Қария ҳам бизга таъзим қилиб, худди шундай иззат-икром билан жавоб берди:

– Адашмаётган бўлсам, жаноб Раппсиз-а? Умид қиламанки, сиз ҳам...

– афтидан, шу пайт кўзи Раппнинг чириган тумшуғига тушдим, тутилиб қолди. – Э-е...

Ҳа. Ҳарҳолда, умид қиламанки, сиз унчалик қийналганингиз йўқ. Хизмат?...

– Мен мана бу жанобни олиб келдим, – деди Рапп. – Сиз билсангиз керак, бу жаноб...

Ва Рапп мен ҳақимда обдон гапира бошлади. Назаримда, у ўзининг мана шу тушунтиришлари орқали руҳонийга охириги пайтларда жуда муҳим ишлар билан бандлиги учун ибодатхонага келолмаганини билдирди.

– Шу ўринда сиздан бу жанобга ибодатхонани кўрсатишингизни илтимос қилган бўлардим.

Руҳоний илтифотли табассум қилиб мен билан сўрашди, сўнг индамасдан бизни залнинг олд қисмида жойлашган меҳроб ёнига бошлаб борди.

– Мен бажонудил сизга ҳамма нарсани кўрсатаман, – деди у, – лекин сиз ўйлаганча фойдам тегмаслигидан кўрқаман. Биз диндорлар мана бу меҳробдаги «ҳаёт дарахти»га сиғинамиз. Кўриб турганингиздек, «ҳаёт дарахти»да олтин ва зангор мевалар етилади. Олтин ранглилари «яхшилик мевалари», зангорилари эса «ёмонлик мевалари» деб аталади...

Унинг гапларини эшитган сари зерика бошладим. Руҳонийнинг илтифот билан сўзлаётганлари худди эски, сийқаси чиққан ҳикояларга ўхшаб кетарди. Турган гапки, мен ўзимни унинг битта сўзини ҳам қўймай тинглаётгандай кўрсатар, аммо вақти-вақти билан атрофга ҳам билдирмай кўз ташлаб, ибодатхонанинг ички тузилишини томоша қилардим.

Коринф устунлари, готика услубидаги гумбазлар, нақшли мавританча фаршлар, замонавий услубда ишланган ибодат столлари – ҳаммаси бир бўлиб, қанақадир ғалати бир жоҳилларча гўзаллик ҳосил қилгандай таассурот қолдирарди. Ҳаммасидан кўпроқ менинг эътиборимни тортгани

мехробнинг икки тарафида жойлашган токчалар ичидаги тош ҳайкалчалар бўлди. Негадир менга бу тасвирлар танишдай туюлди. Мен адашмаган эканман. «Ҳаёт дарахти» ҳақидаги тушунтиришлар яқун топгач, мункайган руҳоний мен билан Раппни ўнгдаги биринчи токча томон бошлаб бориб, ичидаги ҳайкалга қараб деди:

– Мана бизнинг авлиёлардан бири – Стринберг, у ҳаммага қарши чиққан. Айтишларича, бу авлиё жуда кўп ва узоқ азоб чеккан, кейин эса Сведенборг фалсафасидан нажот топган. Аммо аслини олганда у қутулиб қолмаган. Худди биз каби у ҳам «тириклик дини»га эътиқод қилган.

Аникроғи, унинг шу динга эътиқод қилишига тўғри келган. Бу авлиё бизга қолдирган биргина ривоятларини олиб қарайлик. Уларда авлиё ўзининг жонига қасд қилгани ҳақида айтиб кетган.

Гапларидан юрагим сиқилиб, кейинги токчага кўз ташладим. Кейинги токчада қалин мўйловли немиснинг бюсти ўрнатилган экан.

– Бу эса Ницше, Зардуштийлик (Заратустра) куйчиси. Бу авлиёга ўзи яратган энг аъло одамдан қутулиш учун йўл ахтаришга тўғри келган. Бироқ у қутула олмай ақлдан озган. Балки у авлиёлар сафига тушиб қолмасди, агар...

Руҳоний бироз сукут сақлаб, бизни учинчи токча ёнига бошлаб келди.

– Бизнинг учинчи авлиёмиз Толстой. Бу авлиё ўзини ҳаммадан кўп қийнаган. Гап шундаки, унинг келиб чиқиши аслзода бўлган ва азоб-уқубатларини ҳар нарсага қизикаверадиган оломон олдида намоён этишни ўзига эп билмаган. Бу авлиё ҳеч ишониш мумкин бўлмаган Исо (Христос) га ўзини ишонтиришга роса ҳаракат қилган. Ҳатто шундай ҳолатлар бўлганки, у ишониши ҳақида ошқора эълон қилган ҳам. Умрининг охирида эса барчанинг олдида фожиавий ёлғончи шахс бўлиб кўринишга унинг тоқати қолмаган. Ҳаммага маълумки, бу авлиё ҳам баъзан хонаси шифтидаги устунларга қараб туриб даҳшатга тушган. Аммо у ўз жонига қасд қилмади – буни унинг авлиёлар сафига кириб қолганидан ҳам билиш мумкин.

Тўртинчи токчада бир япон манаман деб турарди. Бу японнинг юзига яхшилаб разм солиб уни танигач, қутилгандай маъюсланиб қолдим.

– Бу Куникида Доппо, – деди руҳоний. – Ишчилар кўнглини чуқур тушунган, поезднинг тагида қолиб ўлган шоир. Ўйлайманки, сизга у ҳақида гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Бешинчи токчага назар солинг...

– Бу Вагнер бўлса керак?

– Ҳа. Қиролнинг дўсти бўлган инқилобчи. Авлиё Вагнер ҳатто жамоат ибодатларини ҳам олиб борган. Лекин барибир у насроний динидан кўра «тириклик дини»га сиғинувчилар издоши бўлган. Унинг хатларидан аён бўлишича, фоний дунё азоб-уқубатлари уни ҳам бир неча марта ўлим ҳақида ўйлашга мажбур қилган.

Руҳоний ҳали Вагнер ҳақида гапиришни тугатмасидан биз олтинчи токча ёнига бордик.

– Бу энди авлиё Стриндбергнинг дўсти бўлмиш француз мусаввири. У ўзининг хотини ва болаларини ташлаб, ўн тўрт ёшли таитяликка уйланган. Унинг томирларида денгизчининг қони оққан. Аммо унинг лабларига қаранг. Заҳарли маргимуш таъсирида уларга яра тошган. Энди еттинчи токчага келсак... Аммо сиз чарчаганга ўхшайсиз. Марҳамат қилиб, бу ёққа юринг.

Мен ҳақиқатдан чарчагандим. Рапп иккимиз руҳонийга эргашганча муаттар исли коридор

бўйлаб юриб ўтиб, қандайдир бир хонага кирдик. Хона кичкина, бурчакда қад ростлаган қора Венера ҳайкали остида бир шингил узум ётарди. Мен ҳеч қанақа безакларсиз одми роҳиблар ҳужрасини кўраман, деб кутганим сабаб эсанкираб қолдим. Ўйлашимча, руҳоний менинг ажабланганимни пайқади. Бизга ўтиришни таклиф қилишдан олдин ҳамдардлик билан деди:

– Илтимос, унутманг, бизнинг динимиз бу – «тириклик дини». Бизнинг Худомиз... бизнинг «ҳаёт дарахти»миз: «Кўнглингиз тусаганча яшанг» деб ўргатади. Ҳа-я, жаноб Рапп, сиз бу жанобга муқаддас китобларимизни кўрсатиб бўлдингизми?
– Йўқ, – жавоб берди Рапп бошидаги ликопчасини қашлаб ва иқроор бўлди: – Очиғини айцам, ўзим ҳам яхши ўқиганим йўқ.

Руҳоний доимгидек хотиржам жилмайиб, давом этди:

– Унда, табиийки, сизга ҳали ҳаммаси тушунарли эмас. Бизнинг Худомиз борлиқни бир кунда яратган. («Ҳаёт дарахти» дарахт бўлишига қарамай, унинг учун мумкин бўлмаган нарса йўқ.) Бунинг устига, у модани ҳам яратган. У зерикиб қолиб, нарни ахтаришга тушган. Бизнинг Худомиз моданинг ҳасратига қулоқ тутган ва унинг миясини олиб, ундан нарни ясаган. Бизнинг Худомиз бу каппалар жуфтлигига шундай деган: «Тўйиб энг, қовушининг, кўнглингиз тусаганча яйраб яшанг...»

Руҳонийнинг гапини эшитиб, шоир Токкни эслардим. Бахтга қарши шоир Токк ҳам менга ўхшаб Худога ишонмасди. Мен каппа эмасман, шунинг учун «ҳаёт дарахти» ҳақида тушунчага эга эмасдим. Аммо туғилганидан ўлгунича сувости мамлакатада яшаб ўтган Токк «ҳаёт дарахти»нинг нима эканини билмаслиги мумкин эмасди. Мен мана шу таълимотни қабул қилмаган Токка ачиндим ва руҳонийнинг гапини бўлиб, ундан бу шоир ҳақидаги фикрини сўрадим.

– Ҳа-а, бу шоир ҳар қанча ачинишга лойиқ, – деди руҳоний хўрсиниб.
– Бизнинг моҳиятимиз нимада? Ишонч, ҳолат, вазият. Сиз, эҳтимол, бу ерга ирсиятни ҳам кўшиб кўясиз. Бахтга қарши, Токк динни тан олмасди.
– Менимча, Токк сизга ҳавас қилган. Мана, мен ҳам ҳавас қиляпман. Ёшлар ҳам, мана масалан, Рапп...
– Балки тумшуғим бутун бўлганида, мен ҳам ҳаётбахш бўлармидим. Руҳоний яна чуқур хўрсинди. У кўзлари ёшга тўлганча кимир этмай, қора Венерага тикиларди.
– Агар тўғрисини айцам... – деди у. – Фақат буни ҳеч кимга айтманг, бу менинг сирим... Тўғрисини айцам, мен ҳам ўзимизнинг Худога ишона олмайман. Қачонлардир менинг ибодатим...

Руҳоний тугатишга улгурмади. Худди шу пайтда эшик катта очилиб, бир баҳайбат мода қуюндай ёпирилиб кирди-да, унга ташланди. Биз уни тўхтатиб қолишга уриндик, аммо у бир лаҳзада руҳонийни полга йиқитди.

– Эҳ, сен ярамас чол! – бақирди у. – Бугун яна ҳамёнимдан ичиш учун пул ўғирладингми?!

Орадан ўн дақиқача вақт ўтганда биз руҳоний ва унинг хотинини орқада қолдириб, ибодатхона зиналаридан югургилаб тушардик. Бир қанча вақт биз жим кетдик, кейин Рапп сўзга кирди:

– Руҳоний сўзини нега «ҳаёт дарахти»га ишонмаслиги энди тушунарли. Мен жавоб бермадим. Беихтиёр ибодатхонага қайрилиб қарадим.

Ибодатхона илгаригидек ўзининг баланд миноралари ва думалоқ гумбазлари билан сон-саноксиз бармоқлардай туманли осмонга бўй чўзиб турарди. Ундан худди чўлдаги

саробнинг таъсири каби ваҳима уфурарди...

Тахминан бир ҳафталардан сўнг мен шифокор Чаккдан ғаройиб хабар эшитдим. Токкнинг уйида арвоҳ пайдо бўлганмиш. Ўша пайтда бахқиз дўстимизнинг маъшуқаси қаергадир кетган, уйида эса фотостудия очилган эди. Чаккнинг сўзларига қараганда, бу студияда олинган барча суратларнинг ортида Токкнинг шарпаси ғира-шира кўриниб тураркан. Бироқ Чакк бутунлай моддиюнчи бўлгани учун нариги дунё борлигига ишонмасди. Буларнинг ҳаммасини гапириб бўлгач, у заҳарханда тиржайиб

шархлашга тушди: «Ушбу арвоҳ сиз билан мен каби моддий бўлса керак-да». Арвоҳларга ишонмаслик борасида менинг ҳам Чаккдан фарқим йўқ эди. Лекин мен Токкни яхши кўрардим, шунинг учун дарҳол китоб дўконига югуриб бориб, Токк ва унинг арвоҳи ҳақидаги мақолалар ҳамда унинг шарпаси туширилган расмлар чоп этилган барча газета ва журналларни сотиб олдим. Ҳақиқатдан ҳам қарию ёш қаппалар расмларида уларнинг орқа тарафидан қаппа қоматига ўхшаш ғира-шира шарпа сезилиб турарди. Расмлардан кўра кўпроқ Токкнинг арвоҳи ҳақидаги мақолалар, айниқса, спиритизм билан шуғулланувчи бир жамиятнинг ҳисоботи мени ҳайратга солди. Мен бу мақолани деярли сўзма-сўз таржима қилгандим, қуйида хотирамда қолганини келтираман.

«Токкнинг арвоҳи билан суҳбат ҳақидаги ҳисобот (Спиритик жамият журнали» №8274).

Ўз жонига қасд қилган Токкнинг собиқ қароргоҳи – ҳозирги жаноб фалончининг фотостудияси – 251-уйда бўлиб ўтган жамиятимиз ҳайъатининг махсус йиғилиши.

Биз, жамиятнинг ўн еттита аъзоси, раисимиз жаноб Пекк бошчилигида йигирма еттинчи сентябр куни соат ўндан ўттиз дақиқа ўтганда тилга олинган фотостудиянинг бир хонасига йиғилдик. Медиум сифатида биз чексиз ишончимизни қозонган бошқарувчи Хопп хонимни сайладик. Хопп хоним тилга олинган студияга кириши билан руҳнинг яқинлашиб келаётганини сизди. Уни тутқаноқ тута бошлади ва бир неча марта қайт қилди. Унинг айтишича, бу ҳолат марҳум жаноб Токк ҳаётлигида тамакига қаттиқ ружу қўйган бўлиб, энди унинг руҳига ҳам никотин сингиб кетгани билан изоҳланар экан.

Комиссия аъзолари ва Хопп хоним думалоқ стол атрофидаги жойларини жимгина эгаллашди. Уч дақиқаю йигирма беш сония ўтиб, Хопп хоним бирданига чуқур қарахтлик ҳолатига тушди ва шоир Токкнинг руҳи унинг танасига кирди. Биз комиссия аъзолари ёшимизга қараб навбатма-навбат Хопп хонимнинг танасига кириб олган жаноб Токкнинг руҳига қуйидаги саволларни бердик:

Савол: Сен нега яна бу дунёга қайтдинг?

Жавоб: Вафотимдан кейинги шон-шуҳратимни билиш учун. Савол: Сен ва бошқа руҳлар вафотингиздан кейин ҳам шон-шуҳрат

истайсизларми?

Жавоб : Ҳарҳолда, мен бу чанқоқдан йироқ эмасман. Аммо мен қайсидир куни учратиб қолганим бир япон шоири ўлимдан кейинги шон-шуҳратдан нафратланарди.

Савол: Сен бу шоирнинг исмини биласанми?

Жавоб: Афсуски, у эсимдан чиққан. Фақат унинг бир севимли шеърини хотирлайман.

Савол: Бу қандай шеър экан?

Жавоб: Эски ҳовуз. Сувга қурбақа сакрайди. Жимжитликда «шалоп» этган овоз.

Савол: Сенингча, бу буюк асарми?

Жавоб: Албатта, мен уни ёмон деб ҳисобламайман. Фақат мен «қурбақа» сўзини «каппа» сўзига алмаштирадим, «сакради»нинг ўрнига эса «ажойиб парвоз этди» деган иборани ишлатардим.

Савол: Нима учун?

Жавоб: Ҳар қандай санъат асаридан каппани топишга астойдил ҳаракат қилиш биз каппаларга хос.

Шу ерда жамият раиси жаноб Пекк суҳбатни тўхтатиб, ҳайъат аъзоларига улар адабий мунозарада эмас, руҳий томошада ўтиришганини эслатиб қўйди.

Савол: Жаноб руҳларнинг ҳаёт тарзи қандай? Жавоб: Сизникидан ҳеч фарқ қилмайди.

Савол: Унда сен ўз жонингга қасд қилганингдан афсусланасанми? Жавоб: Йўқ-да. Агар арвоҳ бўлиб яшаш ҳам жонимга тегса, мен яна тўппончани оламан-да, умрни ўз жонимга ҳаёт ато этиш билан тугатаман.

Савол: Ўз жонига ҳаёт ато этиш осонми?

Бу саволга Токкнинг арвоҳи савол билан жавоб берди. Токкнинг бу усули уни таниган барчага маълум эди.

Жавоб: Ўз жонига қасд қилиш осонми? Савол: Руҳлар умри боқийми?

Жавоб: Бизнинг ҳаётимиз давомийлиги масаласига келсак, бу ҳақида жуда кўп назариялар мавжуд, лекин улардан бирортасига ҳам ишониш қийин. Эсдан чиқармаслик керакки, бизнинг орамизда ҳам хилма-хил – насронийлик, буддавийлик, мусулмон, оташпарастлик каби динлар тарафдорлари бор.

Савол: Сен қайси динга сиғинасан? Жавоб: Мен ҳамиша скептикман^[5].

Савол: Лекин, афтидан, сен руҳнинг борлигига шубҳа қилмасанг керак? Жавоб: Мен руҳлар мавжудлигига сиздан кўра камроқ ишонаман. Савол: Ўз оламингда дўстларинг кўпми?

Жавоб: Ҳамма замонлар ва барча халқлар орасида уч юздан кам эмас. Савол: Сенинг барча дўстларинг ўз жонига қасд қилувчиларми? Жавоб: Асло ундай эмас. Тўғри, масалан, ўз жонига қасд қилишни

ёқловчи Монтен менинг энг ҳурматимга сазовор дўстларимдан бири. Анави пессимист, ўз жонига қасд қилолмаган Шопенгауер деган нусхани мен билишни ҳам хоҳламайман.

Савол: Шопенгауер саломатми?

Жавоб: Айни пайтда у ўзининг янги шогирдининг орқасидан елиб-югуриб, пессимистик руҳда умрни ўз жонига ҳаёт ато этиш билан тугатиш яхшими ёки ёмонлигини аниқлаштириб юрибди.

Кейин биз, ҳайъат аъзолари, Наполеон, Конфуций, Достоевский, Дарвин, Клеопатра, Шақя Муни, Данте ва бошқа буюк шахслар руҳлари ҳақида саволлар бердик. Бироқ Токк улар ҳақида, афсуски, ҳеч қанақа қизиқарли маълумот бермади, ўз навбатида бизга ўзи ҳақида саволлар бера бошлади.

Савол: Ўлимимдан кейин мен тўғримда нима дейишяпти?

Жавоб: Қанақадир бир танқидчи сени «ўртамиёна шоирлардан бири» деб атабди.

Савол: Бу мен шеърий тўпламимни совға қилмаганим учун хафа бўлиб юрганлардан бири. Асарларимнинг тўлиқ тўплами нашрдан чиқдими?

Жавоб: Нашр этилган, айтишларича, деярли олишмаяпти.

Савол: Уч юз йилдан сўнг муаллифлик ҳуқуқи тушунчаси йўқолганда менинг асарларимни миллионлаб одамлар сотиб ола бошлайди. Айтгандай, модам ва маъшуқамга нима бўлди?

Жавоб: У китоб дўкони хўжайини жаноб Ракка турмушга чиқди. Савол: Бечорагина, у хали Раккнинг кўзи ясама эканини билмаса керак.

Болаларим-чи, яхши юришибдимми?

Жавоб: Улар болалар уйида бўлса керак.

Токк бир қанча вақт жим қолди-да, кейин навбатдаги саволини берди. Савол: Уйимга нима бўлди?

Жавоб: Ҳозир у ерда қайсидир бир фотографнинг студияси жойлашган. Савол: Иш столим қаерда?

Жавоб: Биз билмаймиз.

Савол: Стол ғаладонида мен айрим хатларни яшириб қўйганман...

Аммо, жаноблар, бахтимга жуда банд инсонларсиз, сизларга бунинг ҳеч алоқаси йўқ. Энди эса бизнинг оламда кун ботяпти, мен сизлар билан хайрлашишга мажбурман. Алвидо, жаноблар, алвидо! Алвидо, менинг азиз жанобларим!

Мана шу охирги сўзлар айтилган пайтида Хопп хонимнинг карахтлиги тарқаб, ўзига келди. Биз, барчамиз, ўн етита ҳайъат аъзолари Худони ўртага қўйиб, юқорида бўлиб ўтган суҳбатнинг ҳақиқатдан ҳам ростлигини тасдиқлаймиз. (Илова: бизнинг ҳар қандай ишончимизга лойиқ Хопп хоним аввал кун давомида актрисалик қилиб топган пулини

биздан мукофот сифатида олди.)»

Ушбу мақолани ўқигач, аста-секин маъюслана бошладим, бу мамлакатда қолишни ортик истамасдим, қандай ўзимизнинг дунёга, инсонлар дунёсига қайтиш ҳақида ўйлардим. Қачонлардир йиқилиб, шу ерга тушиб қолганим ўша чуқурни ахтариб топишга уриндим. Бир куни балиқчи Багг гап орасида менга сувости мамлакатининг қайсидир бир чекка жойида ёлғизлик ва жимжитликда кунларини китоб ўқиб ва най чалиб ўтказадиган қари бир каппа яшаши ҳақида гапириб берганди. «Шу каппага мурожаат қилсам қандай бўларкин?» деб ўйлаб қолдим. Яна ўйладимки, «Балки у менга бу мамлакатдан чиқиб кетиш йўлини кўрсатар». Ўша заҳотиёқ шаҳар четига йўл олдим. Аммо қутидеккина хужрада мен қари чолни эмас, бошининг устида юмшоқкина ликопчаси бор ўн икки-ўн уч ёшлар атрофидаги навкирон каппани кўрдим. У сокингина най чалиб ўтирарди. Табиийки, мен адашиб бошқа уйга келиб қолдим, деб ўйладим. Текшириб кўриш учун унга Багг айтган исм билан мурожаат қилдим. Йўқ, бу ўша қари каппа экан.

– Лекин сиз худди ёш боладай кўринаркансиз, – ғўлдирадим.

– Сен буни билмовмидинг? Тақдир тақозоси билан мен онамнинг қорнини оқсоч чол бўлиб тарк этганман. Кейин йил ўтган сари ёшаравердим, ёшаравердим, мана, энди кўриб турганингдек, ёш болага айланиб қолдим. Аслида эса туғилган пайтимда мен олтмиш ёшларда эдим, ҳозир ёшим юз эллик, юз олтмишлар чамаси бор.

Хонага кўз югуртирдим. Эҳтимол, бу кайфиятим билан боғлиқдир, лекин назаримда бу ердаги оддий стол-стуллар орасидан қандайдир бир тиник бахт уфуриб турганга ўхшарди.

– Ўйлашимча, сиз бошқа каппаларга нисбатан бахтлироқ яшайсиз.

– Бўлиши мумкин. Мен ёшлигимда қария эдим, қариганимда эса ёшардим.

Қондирилмаган хоҳиш-истаклардан мен бошқа чолларга ўхшаб куриб қолмадим ва ёшлар каби шахвоний эҳтиросларга эрк бераётганим йўқ. Ҳарҳолда, менинг ҳаётим жуда бахтли бўлмаса-да, тинч ва осуда ўтди, деб ўйлайман.

– Ҳа, бунақа ҳолатда ҳаётингиз тинч-осуда бўлиши керак.

– Лекин шунинг ўзи ҳали хотиржамлик учун етарли эмас. Бир умр менинг соғлиғим жуда зўр, оч қолмаслик учун бойлигим ҳам етарли эди. Аммо, албатта, менинг ҳаётимдаги энг бахтли ҳодиса бу – қария бўлиб туғилганим.

Биз бир мунча вақт суҳбатлашиб ўтирдик. Ўзининг жонига қасд қилган Токк, ҳар куни уйига шифокор чақирадиган Гер ҳақида гаплашдик. Лекин негадир қари каппанинг юзида бу гапларга қизиқиш ифодаси кўринмади. Охири мен сўрадим:

– Назаримда, сиз бошқа каппалар каби ҳаётга унчалик боғланмаганга ўхшайсиз.

Қари каппа юзимга қараб туриб сокин жавоб берди:

– Мен бошқа каппалар сингари отам дунёга келишни хоҳлаш-хоҳламаслигим ҳақида сўрашидан олдин онамнинг қорнини тарк этмаганман.

– Мен эса бу дунёга мутлақо тасодифан келиб қолдим, – дедим мен.

– Шунинг учун, марҳамат қилиб менга қандай қилиб бу ердан чиқиб кетишим мумкинлигини айцангиз.

– Фақат биргина бу ердан кетиш йўли бор.

– Қандай йўл экан?

– Бу ерга қайси йўлдан тушиб қолган бўлсанг, худди ўшандай.

Бу гапни эшитиб, тепа сочим тикка бўлди.

– Бу йўлни топишим амримаҳол, – ғўлдирадим.

Қари каппа менга булоқ сувидек тип-тиник кўзлари билан тикилди. Сўнг ўрнидан туриб, хонанинг бурчагига борди-да, шифтда осилиб турган арқонни олди. Ўша заҳоти илгари эътиборим тушмаган думалоқ шаклдаги туйнук очилди. Бу туйнукдан қарағай ва сарв шохлари устидаги бепоён, мусаффо, кўм-кўк осмонни кўрдим. Осмонга эса Яригатаке чўққиси улкан камон ўқининг найзаси сингари қадалиб турарди. Қувонганимдан худди аеропланни кўрган боладай ирғишладим.

– Ана, – деди қари каппа. – Кетишинг мумкин.

У гапира туриб арқонга ишора қилди. Лекин бу илгари ўйлаганимдек арқон эмас, арқондан ясалган нарвон эди.

– Хўп майли, – дедим мен. – Рухсатингиз билан энди борай.

– Фақат олдин ўйлаб кўр. Кейин яна афсусланиб юрмагин.

– Ҳечқиси йўқ, – дедим. – Афсусланмайман.

Мен нарвонга тирмашиб кетаётгандим, пастга қараб, узоқдан қари каппанинг бошидаги ликопчани кўрдим.

Сувошти мамлакатидан қайтиб, анча пайт инсон терисининг хидига ўрганолмай юрдим. Ахир каппалар бизга нисбатан тозаликни ниҳоятда яхши кўришади. Буям камдай, мен атрофимда фақат каппаларни кўришга ўрганиб қолибман, шунинг учун инсонларнинг юзи менга жуда хунук кўринарди. Эҳтимол, сиз буни тушуна олмассиз. Майли, кўз ва оғиз кабиларига чидаса бўлар, лекин уларнинг бурунлари мени қандайдир бир тушунарсиз даҳшатга соларди. Табиийки, биринчи пайтларда мен ҳаммадан ўзимни олиб қочиб юрдим. Кейин, афтидан, аста-секин одамларга кўника бошладим, орадан ярим йил ўтиб эса ҳамма жойга бора оладиган бўлдим. Гоҳ-гоҳ сувошти мамлакати жонзотлари тилидаги сўзлар оғзимдан чиқиб кетишигина менга кўнгилсизлик келтирарди. Тахминан мана бундай:

– Эртага уйда бўласанми?

– Қуа.

– Нима дединг?

– Ҳа, ҳа, бўламан.

Қайтганимдан сўнг бир йил ўтиб мен бир чайқовчилик туфайли бор-йўғимдан айрилдим, шунинг учун...

(Шу ерга келганда шифокор С. гап қотди: «Бу ҳақида гапириш шарт эмас». У бемор бу ҳақида гапира бошласа, қаттиқ жазавага тушиши, бундай пайтда унга ҳатто қоровулларнинг бир нечтаси ҳам бас келолмаслигини маълум қилди).

Яхши, бу ҳақда гапирмай. Хуллас, бир чайқовчилик туфайли мен хонавайрон бўлиб, яна сувошти мамлакатига қайтмоқчи эдим. Ҳа, айнан қайтмоқчи эдим. Бормоқчи эмас, жўнамоқчи эмас, айнан қайтмоқчи эдим. Чунки ўша вақтга келиб сувошти мамлакатини мен ўз ватанимдай ҳис эта бошлагандим. Секингина уйдан чиқиб, Марказий йўналишдаги поездга чиқишга ҳаракат қилдим. Афсуски, мен полициячилар қўлига тушдим ва мени мана шу шифохонага келтириб тикишди. Аммо мен бу ерда ҳам бир қанча вақт сувошти мамлакатини соғиниб юрдим. Ҳозир шифокор Чакк нима қилаётган экан? Файласуф Магг-чи? Илгаригидек етти рангли фонусининг остида мулоҳаза қилиб ўтирган бўлса керак. Тумшуғи чириган меҳрибон дўстим талаба Рапп-чи? Худди бугунгидек туманли кунларнинг бирида, одатдагидай, дўстларимни эслаб, ўз хотираларим оғушида ўтиргандим, бирданига балиқчи Баггни кўриб қолиб, хайратдан бақириб юбораёздим.

Қандай қилиб у олдимга кирди, билмайман, лекин у кўз олдимда чўккалаб ўтирганча менга таъзим қилиб, сўрашарди. Сал ўзимга келганимда... йиғладимми ё кулдимми, эслай олмайман. Фақат эсимда қолгани, узоқ танаффусдан кейин биринчи марта қанчалар хурсандчилик билан каппалар тилида гаплашганим.

- Багг, менга қара, бу ерга нега келдинг?
- Сизни кўргани. Айтишларича, тобингиз қочганмиш.
- Қаердан билдинг?
- Радиодан эшитдим.
- Бу ерга қандай етиб келдинг?
- Нима десам, бу иш қийин эмас. Токионинг дарё ва чуқурликлари биз каппалар учун кўчадай гап.

Шу пайтда худди ҳозир билиб қолгандай эсимга тушди, ахир каппалар қурбақалар каби ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшовчи жонзот синфига мансуб-ку.

- Лекин бу яқин орада ҳеч қандай дарё йўқ-ку?
- Йўқ. Мен бу ерга сув қувурлари орқали етиб келдим. Бу ерда эса мен ёнғин қувурини очдим.
- Ёнғин қувурини очдинг?
- Нима, сиз унутдингизми, жаноб? Ахир каппаларда ҳам механиклар бор.

Каппалар ҳар икки-уч кунда мендан хабар олиб туришди. Шифокор С. мени демения праесоҳ билан касалланган, деб ҳисоблайди. Аммо шифокор Чакк (очиқ айтганим учун кечиринг) таъкидлашича, менда ҳеч қандай демения праесоҳ йўқ, ўзларинг, шифокор С. дан бошлаб ҳаммаларинг демения праесоҳга чалингансизлар. Табиийки, шифокор Чакк ёнимга келган экан, талаба Рапп ва файласуф Магг ҳам мени йўқлаган. Бироқ балиқчи Баггдан ташқари бирортаси кундузи ёнимга келмаган. Улар иккита, учта бўлишиб, доим тунда, ойдин кечаларда келишади. Мана, кеча кечаси ҳам мен ой нури остида шиша фирмаси директори Гер ва файласуф Магг билан суҳбатлашдим. Бастакор Крабак эса менга скрипка чалиб берди. Столдаги мана бу қора лолагулдан тузилган гулдастани кўряпсизми? Буни кеча тунда менга Крабак совға қилди...

(Мен бурилиб қарадим. Стол устида ҳеч қанақа лолагул йўқ, стол бўм-бўш эди). Мана бу китобни менга файласуф Магг олиб келган. Бошидаги шеърларни ўқиб кўринг. Умуман олганда, кераги йўқ. Сиз уларнинг тилини билмайсиз-ку. Келинг, ўзим сизга ўқиб бераман. Бу Токкнинг яқиндагина нашр этилган тўла асарлар тўпламининг жилдларидан бири.

(У эски телефон дафтарини очиб, қуйидаги шеърни овоз чиқариб ўқиди:)

Бамбуклар ичра кокос гулларига бурканиб Будда аллақачон жон таслим қилган. Ва қуриган қари анжир дарахти тагида Чарчаган Исо-да ётибди ўлиб.

Ором вақти етмадими энди бизга ҳам Лоақал шу театр сахнасида?

(Лекин сахна ортига кўз ташласак, у ерда фақат ямалган бўз матоларни кўришимиз мумкин!) Аммо мен манави шоирдек пессимист эмасман. Ҳа, ҳали менинг олдимга каппалар келиб турар экан... Дарвоқе, мутлақо ёдимдан кўтарилибди, Сиз дўстим ҳакам Бепни эсласангиз керак. Гап шундаки, бу каппа иш жойидан айрилиб, ростакамига ақлдан озди. Айтишларича, у сувости мамлақатида руҳий касалликлар шифохонасида

экан. Эҳ, агар менга шифокор С. рухсат берганида борми, жоним билан ундан хабар олгани бориб келардим.